

**Македония като българска земя:
македонские мотивы в
болгарской национальной памяти
начала 1940-х годов**

Македония като българска земя:

**македонские мотивы в болгарской
национальной памяти начала
1940-х годов**

**составление и вступительная статья
М.В. Кирчанов**

Воронеж

<http://ejournals.pp.net.ua>

2009

УДК 327 / 94 (4-13)
ББК 63.3-36 (4)
М 89

Электронное издание
<http://ejournals.pp.net.ua>

Македония като българска земя: македонские мотивы в болгарской национальной памяти начала 1940-х годов / сост. и вступит. статья М.В. Кирчанов. – Воронеж, 2009. – 115 с.

УДК 327 / 94 (4-13)
ББК 63.3-36 (4)
М 89

Содержание

М.В. Кирчанов

МАКЕДОНСКИЕ *lieux de mémoire* В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ
БОЛГАРСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ 5

Стефан Цанков

ПОКЛОННИЧЕСКО СЛОВО 20

Проф. Иван Снегаров

ДЕЛОТО НА КЛИМЕНТА ОХРИДСКИ
(Реч, произнесена на 2. VII. 1941 г. в гр. Охрид) 27

Петър Мутафчиев

ДЕЛОТО НА КИРИЛА И МЕТОДИЯ В КУЛТУРНАТА МИСИЯ
НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД 46

Петър Мутафчиев

ИСТОРИЧЕСКАТА СЪДБА НА МАКЕДОНИЯ 55

Иван Дуйчев

ПРИЛЕП В НАШЕТО МИНАЛО
(Реч, произнесена на 4. VII. 1941 г. в гр. Прилеп) 79

Проф. Михаил Арнаудов

МАКЕДОНИЯ КАТО БЪЛГАРСКА ЗЕМЯ
(Беседа, държана в гр. Битоля на 4 юлий 1941 г.) 95

МАКЕДОНСКИЕ *lieux de mémoire* В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ БОЛГАРСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ

На протяжении XX века одним из наиболее влиятельных факторов в политической истории Болгарии являлся национализм, как политический гражданский, так и радикальный этнический. Многие решения правящих политических элит в Болгарии в XX столетии были подчинены националистической логике¹. Это, в первую очередь, относилось ко внешней политике. Во второй половине 1870-х годов болгарские элиты пережили интеллектуальную катастрофу, связанную с провалом проекта создания Великой Болгарии. После этого в политической и интеллектуальной истории Болгарии своеобразный территориально-географический фактор играл особую роль, а интеллектуальные сообщества и политики страдали оттого, что их Родина, как им казалось, стала жертвой соседей, которые отторгли исторические болгарские территории.

Болгарские политические и культурные элиты выработали у себя комплекс жертвы², который проявился в большинстве исторических исследований, посвященных военной и политической истории страны³. В этом контексте историческое знание оказалось самым тесным образом связано с политической

---

¹ Болгарской националистической традиции посвящена значительная литература. См. подробнее: Андреева Р. *Нация и национализм в българската история* / Р. Андреева. – София, 1998; Аретов Н. *Българското възраждане и Европа* / Н. Аретов. – София, 1995; Аретов Н. *Национална митология национална литература* / Н. Аретов. – София, 2006; *Балкански идентичности в българската култура от модерната епоха XIX–XX в / състав. Н. Аретов, Н. Чернокожев.* – София, 2001 – 2004. – Т. 1–3; Pundeff M.V. *Bulgarian Nationalism* / M.V. Pundeff // *Nationalism in Eastern Europe* / ed. P.F. Sugar, I.J. Lederer. – Washington, 1994.

² Об этой странице в болгарской интеллектуальной истории XX века см.: Илиев А. *Конфликтът между родното и чуждото* / А. Илиев // *Изток. Литературен сборник.* – София, 1926; Конева Р. *Съседът между мира и войната. Българската литература за своя съсед в края на XIX – началото на XX в.* / Р. Конева // *Балкански идентичности.* – София, 2001. – Т. 2. – С. 243–272.

³ Об этом в контексте творческого наследия Э. Станева подробнее см.: Кирчанов М.В. *Болгарская национальная идентичность в условиях послевоенной трансформации общества (Аналитические обзоры Центра изучения Центральной и Восточной Европы. Вып. 14)* / М.В. Кирчанов. – Воронеж, 2008. – 13 с.

сферой и политическими амбициями правящих элит⁴. Усилиями болгарских интеллектуалов был выработан т.н. «большой» исторический нарратив, согласно которому в период первой и второй балканских войн, первой и второй мировых войн Болгария выступала в роли освободительницы исторических болгарских территорий в то время, как ее соседи стремились их отторгнуть и ассимилировать местное славянское население, которое для большинства болгарских интеллектуалов было болгарским. Одним из таких регионов была Македония.

На территории Македонии столкнулись националистические амбиции и конкурировали национальные и идентичностные проекты трех балканских стран – Сербии, Болгарии и Греции⁵. Для болгарских, сербских и греческих националистов к началу 1940-х годов территория Македонии стала своеобразным «местом памяти»⁶, стимулируя националистическую рефлексию и питая национальное воображение⁷. Позднее к сербскому, болгарскому и греческому национализму в этой националистической дискуссии добавился и македонский национализм, игнорируемый сербскими, болгарскими и греческими политиками, склонными видеть в нем злонамеренный проект соседей. В центре внимания настоящей статьи, позиционируемой автором в качестве части цикла статей, посвященных болгаро-сербско-македонской националистической полемике⁸, проблемы

⁴ О политическом бэк-граунде исторического знания в теоретическом плане см.: Moraru A. *Știința istorică în contextul intereselor politice* / A. Moraru. – Chișinău, 2003.

⁵ Подробнее см.: Војводић М. Србија и македонско питање / М. Војводић // *Историјски гласник*. – 1990. – № 1 – 2; Гоцев С. Борби на българското население в Македония срещу чиждите аспирации и пропаганда / С. Гоцев. – София, 1991; Георгиев В., Трифонов С. Грецката и сръбската пропаганда в Македония / В. Георгиев, С. Трифонов. – София, 1995.

⁶ О Македонии как «месте памяти» см.: Суйецка Й. Балкански места на паметта. Терминът «Македония» и македонския времепространствен континуум / Й. Суйецка // <http://www.ilit.bas.bg/bi/include.php?file=JoSujecka>

⁷ О термине «места памяти» подробнее см.: Nora P. *Das Abenteuer der "Les Lieux de Mémoire"* / P. Nora // *Nation und Emotion. Deutschland und Frankreich in Vergleich 19. und 20. Jahrhundert* / eds. É. François, J. Vogel, H. Siegrist. – Göttingen, 1995. – S. 83–92; Франсуа Э. «Места памяти» по-немецки: как писать их историю? / Э. Франсуа // *Ab Imperio*. – 2004. – № 1. – С. 29–43; Джадт Т. «Места памяти» Пьера Нора. Чьи места? Чья память? / Т. Джадт // *Ab Imperio*. – 2004. – № 1. – С. 44–71; Лоскутова М. О памяти, зрительных образах, устной истории и не только о них // *Ab Imperio*. – 2004. – № 1. – С. 72–84; Нарский И. В «империи» и в «нации» помнит человек: память как социальный феномен / И. Нарский // *Ab Imperio*. – 2004. – № 1. – С. 85–88.

⁸ Кирчанов М.В. Национальная парадигма и язык написания истории (болгаризируя историю Македонии) / М.В. Кирчанов // *Отечественная и зарубежная история: проблемы, мнения, подходы (Ученые записки кафедры отечественной и зарубежной истории)*. – Пятигорск, 2006. – Вып. 6. – С. 273–287; Кирчанов М.В. Македонская историческая память в СФРЮ (Аналитические обзоры Центра изучения Центральной и Восточной Европы. Вып. 5) / М.В. Кирчанов. – Воронеж, 2006. – 16 с.; Кирчанов М.В. Болгаро-македонская полемика в 1990-е годы: к проблеме болгарской перцепции прошлого Македонии и интеграции македонской истории в болгарский контекст / М.В. Кирчанов. – Воронеж, 2007. – 22 с.; Кирчанов М.В. Македонська історична пам'ять в СФРЮ: македонські інтелектуали і національна ідентичність / М.В. Кирчанів // *Национализм в Большой Вос-*

интеллектуальной истории болгарского национализма в 1941 году.

В 1941 году болгарские войска, воспользовавшись военным поражением и распадом Югославии, фактически оккупировали территорию Македонии, за которую между двумя мировыми войнами болгарские и сербские политики и интеллектуалы вели острые дискуссии. В болгарской исследовательской литературе относительно ввода болгарских войск в Македонию доминирует национально ориентированный дискурс восприятия проблемы. Согласно болгарским историкам начала 1940-х годов, Болгария освободила исторические и исконные болгарские земли. Поэтому использовались термины «освобождение» и «воссоединение». Современная болгарская историография в целом разделяет эту концепцию, предпочитая использовать другие определения. Например, Пламен Димитров пишет о том, что в результате поражения Югославии македонские территории были «переданы в управлении» Болгарии⁹. В целом болгарские автор не отделяют болгарскую историю от македонской, полагая, что культурно и исторически Македония является частью Болгарии¹⁰.

В настоящем разделе автор планирует остановиться на болгарской националистической рефлексии, особенностях интеллектуальных практик болгарских националистов в контексте попыток интеграции Македонии в болгарский культурный, исторический и политический контекст. В 1941 году Болгария смогла добиться некоторых успехов в войне против своих давних исторических соперников – сербов. Это привело к значительной активизации интеллектуального сообщества, которое пребывало в плену националистического мифа. Болгарским националистически настроенным авторам казалось, что близится время объединения *всех болгарских земель* в рамках *одного Болгарского государства*. Часть болгарского интеллектуального сообщества пребывала в состоянии

точной Европе. Хрестоматия оригинальных текстов и исследований / сост. М.В. Кирчанов. – Воронеж, 2008. – С. 548–565.

⁹ Димитров П. Рекрутиране и функциониране на българската администрация в Скопска и Битолска област (1941 – 1944 г.) / П. Димитров // Втората световна война и Балканите. – София, 2002. – С. 186–203.

¹⁰ См. например: Григоров Г. Македония – люлка българщината / Г. Григоров. – София, 2004.

национальной эйфории в связи с присоединением Македонии, которая в рамках историографического болгарского дискурса преподносилась не просто как исконно болгарская территория, но и как земля, сыгравшая важную роль в развитии болгарской государственности. Факт присоединения македонских земель вынудил часть софийских интеллектуалов заняться обоснованием легитимности нахождения на этой территории болгарских войск и администрации.

Первыми на территорию Македонии вступили части болгарской армии¹¹. Важным источником информации, который демонстрирует отношение болгарского общества к присоединению македонских земель, являются воспоминания болгарских офицеров. Одним из них был Сотир Нанев, оставивший воспоминания¹², которые являются важным источником по истории болгарского военного и политического присутствия в Македонии в период второй мировой войны. По мнению С. Нанева, занятие части югославских территорий болгарскими войсками не было оккупацией, а стало освобождением одной из исторических областей Болгарии. Нанев полагал, что, благодаря усилиям болгарской армии, Македония, определяемая им как «колыбель болгарской письменности», была «освобождена и воссоединена с родиной-матерью».

Сотир Нанев, подобно многим другим болгарским интеллектуалам того времени, разделял идеи «большого» националистического нарратива, характерного для болгарских правых периода 1940-х годов. В своих воспоминаниях С. Нанев воспроизводит его основные положения, которые сводятся к следующему: в прошлом Македония была населена болгарскими жителями, являясь одним из центров развития болгарской культуры, но исторические события привели к тому, что ее земли периодически захватывались врагами болгар, которые, несмотря на

¹¹ Проблемы восприятия военными политики болгарского правительства, в том числе – и в Македонии, отражены в воспоминаниях болгарских солдат и офицеров. См.: Илиев С. Из спомените ми / С. Илиев. – София, 1993; Райнова М. Спомените на фелдфебел Борис Райнов за Македония и боевете с германците в Прилеп, на р. Черна и Бабуна планина (9-23 септември 1944 година) / М. Райнова // Военноисторически сборник. – 1996. – Кн. 3. – С. 114–131; Стоянки Хр. Кажу кога да умра / Хр. Стоянки. – София, 2007.

¹² См. подробнее: Нанев С. Македония 1941. Възкресението (или как бе посрещната Българската армия в Македония през Втората световна война) / С. Нанев // <http://www.kroraina.com/knigi/bugarash/mac1941/>

тяжесть ситуации, сохранили свое болгарское самосознание и стремились только к воссоединению с Болгарией¹³. Аналогичную точку зрения мы можем найти и в воспоминаниях фельдфебеля болгарской армии Бориса Райнова, который настаивал на том, что Македония была не оккупирована, а освобождена по инициативе местного болгарского населения¹⁴. Подполковник Стоян Илев так же в своих мемуарах писал, что население встречало болгарские войска как освободителей. Симпатии в отношении войск им объяснялись тем, что большинство жителей Македонии было болгарами¹⁵.

Нанев полагал, что сербы проводили на территории Македонии политику принудительной и насильственной сербизации, вытесняя болгар и заселяя македонские земли сербскими колонистами. В воспоминаниях С. Нанев констатировал, что болгарские войска были встречены македонской проболгарской интеллигенцией как освободители в виду того, что сербы «подвергли все болгарское страшному преследованию»¹⁶. По мнению С. Нанева, значительный вклад в «освобождение» Македонии внесли и немецкие войска. С. Нанев вспоминал, что в первые дни после ввода на территорию Македонии болгарских войск имели место организованные случаи распития вина болгарскими офицерами с местной проболгарской интеллигенцией, что сопровождалось произнесением политических тостов. Наряду с тостами за болгарского царя Бориса III произносились тосты и за Адольфа Гитлера, а так же за немецкие войска¹⁷. Сотир Нанев констатировал в своих мемуарах, что в Куманово болгарские офицеры отдали воинские почести немецкому солдату – «герою, погибшему за свободу Македонии»¹⁸.

---

¹³ <http://www.kroraia.com/knigi/bugarash/mac1941/q11.html>

¹⁴ См. подробнее: Райнова М. Спомените на фелдфебел Борис Райнов за Македония и боевете с германците в Прилеп, на р. Черна и Бабуна планина (9-23 септември 1944 година) / М. Райнова // Военноисторически сборник. – 1996. – Кн. 3. – С. 114–131.

¹⁵ Илев С. Из спомените ми. – София, 1993. – С.18–21.

¹⁶ <http://www.kroraia.com/knigi/bugarash/mac1941/q14.html>

¹⁷ <http://www.kroraia.com/knigi/bugarash/mac1941/q12.html>

¹⁸ <http://www.kroraia.com/knigi/bugarash/mac1941/q13.html>

В июле 1941 года в Македонии побывало не только немало солдат и офицеров болгарской армии, но и несколько известных в то время болгарских интеллектуалов¹⁹, которые выступали перед местной общественностью – учителями, врачами, священниками – точнее, той их частью, которая позиционировала себя болгарскими. В этой ситуации и появились «поклоннически слова за Македония»²⁰ – публичные речи и лекции софийских интеллектуалов, произносимые по случаю «воссоединения» македонских и болгарских земель. Болгарские интеллектуалы, посещавшие Македонию в 1941 году, затрагивали в своих выступлениях широкий круг вопросов. Среди них было немало историков.

Британский исследователь национализма Энтони Смит полагает, что «историки играют выдающуюся роль среди создателей и приверженцев национализма... историки внесли весомый вклад в развитие национализма... они заложили моральный и интеллектуальный фундамент для национализма в своих странах... историки, наряду с филологами, самыми разными способами подготовили рациональные основания и хартии наций своей мечты»²¹. Все софийские интеллектуалы, посетившие в июле 1941 года Македонию, были болгарскими националистами, а в их выступлениях доминировал националистический дискурс. Степень интегрированности исторических концепций и построений софийской профессуры была настолько высокой, что «преобладание национальной парадигмы в трудах историков можно сравнить только с

---

¹⁹ Визиты болгарских ученых в Македонию продолжались до 1944 года. Среди софийских интеллектуалов, посещавших македонские города, были не только историки. Например, в 1942 году поездку с научными целями совершил болгарский географ, профессор Иван Батаклиев, которого сопровождали доктор Игнат Пенков (ассистент Географического Института БАН) и ассистент Софийского Университета Цанко Луканов, который выполнял функции военного корреспондента. Об экспедиции И. Батаклиева подробнее см.: Петров П. Научна експедиция в Средна Македония през 1943 година / П. Петров // Военноисторически сборник. – 1992. – Кн. 1. – С. 95–105.

²⁰ Эти выступления в Болгарии неоднократно издавались. Автор использовал издание 1993 года (Поклоннически слова за Македония. – София: Военноиздателски комплекс «Св. Георги Победоносец», 1993), представленное на сайте <http://www.kroraina.com>, который представляет собой одну из крупнейших электронных библиотек, где представлена литература, посвященная Македонии и отражающая, главным образом, болгарскую точку зрения на македонскую историю, язык и культуру.

²¹ Смит Э.Д. Национализм и историки / Э.Д. Смит // Нации и национализм. – М., 2002. – С. 236.

господством позитивистской парадигмы извода Леопольда Ранке»²².

Общий тон большинства выступлений софийских интеллектуалов в Македонии задал профессор Михаил Арнаудов. Основным мотивом его речи стала идея Македонии как исторически болгарской территории. Занятие македонской территории болгарскими войсками профессор М. Арнаудов интерпретировал как освобождение от сербского гнета. История всегда использовалась болгарскими интеллектуалами для «легитимации политических процессов и состояний»²³, для обоснования законности территориальных претензий и притязаний. С другой стороны, для М. Арнаудова события, связанные с вхождением на территорию Македонии болгарских войск, были не просто освобождением, но «завоеванием македонской свободы и соединением всех болгар под скипетром болгарского царя Бориса III» («извоюването на македонската свобода и съединението на всички българи под скиптъра на български цар Борис III»).

Отдав должное болгарскому монарху, профессор М. Арнаудов не забыл упомянуть и Адольфа Гитлера, указав на «крепкий союз, общие идеалы и испытанное братство по оружию между болгарским и немецким народами». Выступление М. Арнаудова было одним из наиболее официозных: упомянув несколько раз болгарского царя, он закончил его словами: «Да здравствует объединенная Болгария» Да здравствует верховный вождь, Его Величество Царь болгар!» («Да живее обединена България! Да живее върховният ни вожд, Негово Величество Царят на българите!»). Термины «Македония» и «македонская земля» («македонска земя») для М. Арнаудова имели исключительно географическое и территориальное содержание. Михаил Арнаудов полагал, что «Македония как географическая и

---

²² Эти слова Ярослава Грыцака адресованы украинской постсоветской историографии, но вполне применимы и для описания общего состояния болгарского историографического дискурса начала 1940-х годов. См.: Грыцак Я. Украинская историография. 1991 – 2001. Десятилетие перемен / Я. Грыцак // *Ab Imperio*. – 2003. – № 2. – С. 444.

²³ Куско А., Таки В. «Кто мы?» Исторический выбор: румынская нация или молдавская государственность / А. Куско, В. Таки // *Ab Imperio*. – 2003. – № 1. – С. 485.

этническая единица пребывает в тесной связи с болгарским жизненным пространством в Юго-Восточной Европе». Македония воспринималась им как историческая территория Болгарии, а македонцы как «македонские болгары» («македонски българи»), которые в силу исторических обстоятельств обрели свои местные (но не более) особенности, сохранив «силу и твердость болгарского духа»²⁴. Подобная политизированная перцепция истории, по мнению американского исследователя национализма Д. Томпсона, не должна вызывать удивления в виду того, что в эпоху национальных государств история обречена быть националистической²⁵.

Другой участник своеобразного «академического десанта» июля 1941 года Стоян Романски, например, в своем выступлении перед проболгарски настроенной интеллигенцией²⁶, предпринял попытку культивирования образа Македонии не просто как исконно христианской страны, но и как родины болгарского христианства. Активно ссылаясь на летописные источники, С. Романски полагал, что население Македонии в период деятельности святых Кирилла и Мефодия было не просто славянским, но славяно-болгарским. Стоян Романски использовал термин «български славяни» («болгарские славяне»). Соответственно высказывалось и мнение, что эти славяне говорили на староболгарском языке. Между староболгарским языком, с одной стороны, а так же болгарским и македонским, с другой, по мнению С. Романски, существовала прямая генетическая преемственность. Поэтому македонский язык воспринимался им не как отдельный славянский язык, а как диалект болгарского.

---

²⁴ О восприятии македонской истории и попытке ее интеграции профессором М. Арnaudовым в болгарский контекст см.: Арnaudов М. Македония като българска земя // http://www.kroraina.com/knigi/poklon/m_arnaudov.htm

²⁵ Thompson D. Must History stay Nationalistic? The Prison og Closed Intellectuals Frontiers / D. Thompson // Encounter. – 1968. – Vol. 30. – No 6. – P. 27.

²⁶ О феномене проболгарского коллаборационизма в Македонии в период болгарской оккупации см.: Малковски Г. Профашистичките и коллаборационистичките организации и групи во Македонија. 1941 – 1944 година / Г. Малковски. – Скопје, 1995. См. так же: Тодоровски Г. Окупацијата на западна Македонија / Г. Тодоровски. – Скопје, 1992. Об аналогичных явлениях в греческой части Македонии см.: Мамуровски Т. Квислиншки и националистички организации во егејскиот дел на Македонија во втората светска војна / Т. Мамуровски. – Скопје, 2001.

Болгарский язык, определяемый С. Романски как «символ на единството на българския народ» («символ единства болгарского народа»), позиционировался как связующее звено между болгарскими и жителями Македонии, которые осознавались как этнографическая подгруппа болгар²⁷. В этом контексте дискурс истории представлял для болгарских интеллектуалов и дискурс идентичности. Комментируя подобные процессы, американский исследователь Джонатан Фридман полагает, что «история является конструкцией в значительной степени мифической, олицетворяя собой представление о прошлом связанное с утверждением идентичности в настоящем»²⁸. Таким образом, предпринималась попытка утвердить не просто этнический континуитет, но подкрепить идею политической принадлежности Македонии Болгарии историческими и этническими основаниями. Столь активное обращение представителей софийской интеллигенции к истории не случайно. Применение истории для них не ограничивалось научным изучением прошлого²⁹.

Для националистически ориентированных болгарских интеллектуалов история стала важным политическим фактором, средством мобилизации и легитимации политических изменений. Аналогичные настроения были характерны и для выступления Петра Мутафчиева, который подчеркивал, не просто континуитет между древним и современным болгарским населением Македонии, но и полагал, что Македония географически является неотъемлемой частью Великой Болгарии, границы которой, по его мнению, должны простираться от Карпат до Странджа, от Бесарабии до Адриатического побережья Южной Албании. С другой стороны, П. Мутафчиев именно в географии видел фатальный фактор болгарской истории, полагая, что именно

---

²⁷ Подробнее об идеях языкового и этнического континуитета в Македонии в болгарском контексте см.: Романски С. Делото и езикът на Кирила и Методия / С. Романски // http://www.kroraina.com/kniqi/poklon/s_romanski.htm

²⁸ Friedman J. *History, Political Identity and Myth* / J. Friedman // *Lietuvos etnologija. Lithuanian Ethnology. Studies in Social Anthropology and Ethnology*. – 2001. – No 1. – P. 43.

²⁹ О роли исторического знания в развитии национализма подробнее см.: Friedman J. *History, Political Identity and Myth* / J. Friedman // *Lietuvos etnologija. Lithuanian Ethnology. Studies in Social Anthropology and Ethnology*. – 2001. – No 1. – P. 41–59; *Umkämpfte Vergangenheit. Geschichtsbilder, Erinnerungen and Vergangenheitspolitik im internationalen Vergleich* / hrsg. P. Bock, E. Wolfrum. – Göttingen, 1999.

столь протяженные границы обрекли болгар на борьбу со своими соседями, ставшими для них историческими соперниками. Если на раннем этапе истории такими противниками были византийцы (греки), то позднее на смену им пришли сербы. Согласно концепции П. Мутафчиева соседи периодически не только нападали на Болгарию, но и отторгали исконно болгарские территории, пытаясь ассимилировать болгарское население. Попытки византийцев привить греческий язык столкнулись с объективными препятствиями в силу того, что славяне-болгары не понимали чуждый им греческий язык³⁰. С другой стороны, сербы-славяне, по мнению болгарских националистически ориентированных интеллектуалов начала 1940-х годов, были более успешны в деле отторжения отдельных частей болгарского народа, так как между болгарским и сербским языками существовала определенная близость.

Стефан Цанков, бывший в то время ректором Университета «Св. Климент Охридски», 2 июля 1941 года посетил Охрид вместе с Академическим Советом университета, где выступил с лекцией, посвященной роли святого Климента Охридского в развитии болгарской культуры. В своем выступлении С. Цанков назвал Охрид «древней святыней Болгарского народа», а Климента Охридского – «всеболгарского первоучителя», «родоначальником болгарской школы, болгарского просвещения и болгарской культуры», «духовным объединителем и одухотворителем болгарского народа». В концепции С. Цанкова святой Климент предстает как один из величайших болгарских лидеров прошлого, который боролся за независимое от Востока и Запада политическое, культурное и религиозное развитие Болгарии³¹.

Подобные настроения интеллектуальных кругов Болгарии, вероятно, свидетельствуют о том, что значительная часть их представителей поддерживала политику страны, ее участие в

---

³⁰ Мутафчиев П. Делото на Кирила и Методия в културната мисия на българския народ // http://www.kroraina.com/knigi/poklon/p_mutafchiev2.htm

³¹ Подробнее об этом см. выступление С. Цанкова, См.: Цанков С. Поклонническо слово // http://www.kroraina.com/knigi/poklon/s_cankov.htm

войне на стороне Германии. Примечательно и само время произнесения анализируемых в разделе «поклоннических слов»: 22 июня 1941 года с нападением Германии на СССР во второй мировой войне начался новый этап. Болгарские политические и интеллектуальные элиты того времени не воспринимали участие Болгарии в войне как поддержку действий агрессора. Значительная часть болгарского общества к территориальным изменениям на Балканах отнеслась позитивно, рассматривая войну не как всемирный конфликт, а как справедливые военные действия, направленные на освобождение и воссоединение всех болгарских территорий в рамках одного государства.

Вместе со Стефаном Цанковым Охрид посетил профессор Иван Снегаров. И. Снегаров подчеркивал, что в период существования «интегральной Югославии», когда, по его мнению, правящие круги Болгарии были готовы признать потерю Македонии, только Университет «Св. Климент Охридски» оставался «наиболее ревностным защитником болгарского народа», защищая права Болгарии на обладание македонскими территориями. В своем выступлении 2 июля 1941 года И. Снегаров описывал Охрид как своеобразный «Болгарский Сион» – болгарский город в историческом, культурном, языковом и религиозном отношении. Обращаясь к прошлому города, И. Снегаров полагал, что история Охрида в частности и история Македонии в целом является неотъемлемой частью болгарской истории. Иван Снегаров позитивно отнесся к присоединению Македонии, полагая, что это было освобождение исторических болгарских земель от «сербского гнета».

По мнению И. Снегарова, только в составе Болгарии Македония, где «расцвела светлая, юношеская и живая болгарскость», обрела свою судьбу и будущее. Это неудивительно, если принять во внимание отношение И. Снегарова к статусу македонцев, в которых он, подобно многим другим болгарским деятелям, видел не отдельную славянскую нацию, а только этнографическую подгруппу болгар. Именно поэтому о Македонии в своем выступлении он отзывался как о

«святой болгарской земле», жители которой сохранили «кристальное народное сознание с безграничной любовью к своему народу и имени» («кристално народностно съзнание, с безгранична любов към своя род и име»)³².

Аналогичным по идейной направленности было выступление Ивана Дуйчева в Прилепе, который говорил о Македонии как «древней болгарской земле», «чудесном болгарском крае», «глубокой болгарской древности» этого региона, необычайной твердости «болгарского духа» в Македонии, о положительном значении объединения Македонии с «родиной и матерью» – Болгарией. Подобно другим болгарским интеллектуалам, побывавшим в македонских городах в июле 1941 года, Иван Дуйчев затрагивал проблемы, связанные с пребыванием Македонии в составе Югославии. Период сербского господства описывался им как мрачный период в македонской истории, когда македонцы, который для него были болгарами, мечтали исключительно об «освобождении и объединении с другими болгарскими землями»³³. Антисербские настроения оказались широко востребованными в Болгарии в период второй мировой войны. Особое развитие они получили на территории Македонии, где перед болгарскими властями стояли задачи болгаризации, а так же политической, экономической и культурной интеграции региона.

Подводя итоги этого исследования попыток интеграции македонских земель в политический и интеллектуальный дискурс Болгарии в начале 1940-х годов, следует акцентировать внимание на нескольких аспектах болгарской националистической перцепции Македонии. К 1941 году болгарские националисты имели значительный опыт культурного и политического воображения Македонии. В рамках болгарского националистического дискурса сложился и динамично развивался особый интеллектуальный тренд, связанный с изучением

---

³² Подробнее о выступлении Ивана Снегарова в Охриде в июле 1941 года и его концепции в отношении Македонии см.: Снегаров И. Дело на Климента Охридски // http://www.kroraina.com/knigi/poklon/i_snegarov.htm

³³ Подробнее о речи И. Дуйчева и восприятии им Македонии см.: Дуйчев И. Прилеп в нашето минало // http://www.kroraina.com/knigi/poklon/i_dujchev.htm

Македонии, македонского языка, истории и культуры. Македонские националисты в Болгарии ставили своей целью не просто присоединение македонских земель, но и интеграцию македонцев в состав болгарской политической нации.

Эта задача казалась болгарским националистически ориентированным интеллектуалам вполне выполнимой, если принять во внимание то, что к началу 1940-х годов в Болгарии действовал ряд македонских организаций, выходила литература, посвященная македонской проблематике, а сама Македония для болгарских националистов стала своеобразным «местом памяти». Период непродолжительного военного и политического доминирования Болгарии в Македонии в период второй мировой войны стал болгарской попыткой решения македонского вопроса. Болгарские власти, подобно довоенной югославской, использовали в Македонии этнические националистические практики и стратегии, активно сочетая их, в отличие от сербских националистов, с идеями политической и гражданской нации, стремясь заменить примат этнической принадлежности и идентичности идеей болгарского гражданства как альтернативы идентичностным устремлениям тех групп, которые болгарские националистически ориентированные элиты были склонны воспринимать исключительно в качестве национальных меньшинств или даже, как было в случае с македонцами, «неправильных» болгар. В отношении стратегии и методов контроля Македонии болгарские элиты не привнесли ничего нового и, подобно, сербским властям, проводивших политику ассимиляции в виде сербизации, пытались культурно и политически ассимилировать местное население, интегрировав его в рамки болгарской нации.

С другой стороны, болгарские интеллектуалы имели перед сербами одно преимущество, связанное с наличием в Болгарии македонского движения и проболгарски настроенной интеллигенции в самой Македонии. Это позволяло болгарским националистам сочетать этнический национализм с политическим. Македонский национализм в болгарском варианте

был именно гражданским национализмом, который предусматривал включение македонцев в состав болгарской политической нации как ее неотъемлемой части. Именно этот болгарский этнический и политический националистический сентимент и звучал в речах софийских интеллектуалов, которые посещали Македонию в июле 1941 года. Определенные успехи болгарских властей в Македонии в период второй мировой войны свидетельствуют, вероятно, не о привлекательности болгарской модели, а о фрагментированности политического, культурного и интеллектуального дискурса в Македонии.

На протяжении нескольких лет болгарская администрация оказалась не в силах изменить ситуацию в регионе, и на завершающем этапе второй мировой войны болгарские войска были вынуждены покинуть македонскую территорию. Вместе с ними, опасаясь репрессий, ушли и представители болгарской интеллигенции, которые в 1941 – 1944 годах не скрывали своей лояльности в отношении Софии. Болгарские тренды македонской идентичности продолжили свое развитие после второй мировой войны вне Македонии, где возникли условия для институционализации принципиально иной, не болгарской и не сербской, македонской политической и этнической идентичности.

ТЕКСТЫ

Стефан Цанков

ПОКЛОННИЧЕСКО СЛОВО*

Благочестиви братя!

Ето един от най-свещените дни от живота на нашия университет, посветен, от време на съществуването му, на св. Климента Охридски, ден досега единствен и в историята на нашия народ. В съзнание на священото велико дело на св. Климента Охридски за нашия народ и за нашата Българска православна църква, както и в съзнание на собственото си призвание, нашият единствен отечествен университет със сегашното поклонническо посещение на върховното му управително тяло — Академичния съвет — на храма на св. Климента, гдето почиват неговите св. мощи, на града, гдето е той работил и починал, и чрез днешната св. служба на молитва към Всевишния и на благоговение пред Неговия чутовен избраник св. Климента нашата алма матер изпълнява един свой священ дълг: след придобитата отново свобода на тая древна светиня на Българския народ — старопрестолния град Охрид — да засвидетелствува в нея всенародно своята благоговейна почит и дълбока признателност към светия свой покровител и своята неизменна преданост към неговото велико дело и към неговите свещени завети.

Ние почитаме и славим св. Климента като първопросветител на нашата земя, като „светилник“ на българския народ, като „светило“ на България, като родоначалник на българското училище, на българската просвета и на българската култура. Най-даровит, най-богопремъдър и най-деен измежду учениците на светите равноапостолни братя Кирила и Методия, св. Климент е бил верният страж, неуморим разпространител и чутовен осъществител на техните свещени завети. Като български първоапостол, той се е борил срещу паганизма — срещу невежеството, суеверието, су-

---

* Источник: http://www.kroraina.com/knigi/poklon/s_cankov.htm

ровостта, срещу „многобожната измама“ и „греховния мрак“. И разчиствайки така българската духовна целина от плевелите, той боговдъхновено е сеял семената на божествената истина като „учител и устроител на верата Христова“. Красноречив проповедник, той обикалял градове и села и разнасял навсякъде духовната светлина на Евангелието и с омайна красота описвал, за пример и подтик, светлия и добродетелен живот на героите на църквата, на нейните светии.

С благовдъхновената си литургична служба, с проникновените си поучителни слова, с горещите си молитви, със сладките си църковни песнопения, с въздиганите и уреждани от него хубави храмове и манастири той привличал масово народа в храма Божий, гдето го осенявал и завладявал и с лъчите на вечната истина на христовата вяра, и с красотата на църковното художество.

Родоначалник е св. Климент и на нашето училище, на нашата просвета. Със стотици и хиляди свои помощници и продължителни — учители и пастири народни — е създал той своята знаменита школа, не само за деца, но и за възрастни, и така е станал в нея далечна епоха основоположител на първата висша школа в нашата земя. И затова не можеше да има по-достоеен и свят отец и покровител от св. Климента и за нашия днешен всебългарски университет.

Първопросветител е св. Климент и със своята книга — със своите кратки общопонятни слова, чрез които се е издигнал да стане за българския и славянския род „нов Павел“.

Ние почитаме и славим св. Климента, по-нататък, и като духовния обединител и одухотворител на българския народ. Продължавайки с изповедническа ревност делото на своите учители св. св. Кирила и Methodия, той е поставил началото и здравата основа, както за духовното и националното единство на българския народ, тъй и за неговата народностна индивидуалност.

Св. Климент с пророческо-месиански жар е обичал своя — български — народ и с рядко прозрение се е стремил да го издигне до едно самобитно единство. Принуден да напусне Моравия, той, заедно с другарите си, „се стремял само към България, за нея

мислел и на нея се надявал". Със свещения си подвиг в нея той — чрез устните и книжовните си трудове — е създал, издигнал до съвършенство езика на българите, тоя вътрешен и външен белег на всяка народност, който най-вече изразява духовната самородност, който най-вече обединява и пази всеки народ.

А със своята пастирско-просветителна дейност, като истински „воин на Бога", на българската земя, в онова решително историческо време за самостоятелното съществуване и развитие на българския народ, заплашван в това духовно и политически от Изток и от Запад, св. Климент (заедно с нашите велики царе св. Бориса и Симеона и със своите духовни сътрудници) е поставил незыблимите основи за българското национално единство чрез създаването — наред със затвърдения и усъвършенствуван български език — на българското национално духовенство и училище, славянобългарския богослужебен език и българската национална книжнина, и с всичко това: българската духовна култура. Из това велико и свещено дело се ражда и българската национална църква и българската национална единна държава.

Ние почитаме и славим св. Климента и като първия български светител: светител и като първия българин-йерарх на родната ни църква, и като личност свята, и като творец-светия.

Работил години наред като народен пастир и учител, създал българското училище и българските народни пастири, той е бил въздигнат и като първия българин-епископ в родната му нова православна църква.

А за да стане такъв тоя богоизбран народен светител и любимец, духовна основа му е била неговата светост, неговата свята личност, неговият боговдъхновен вътрешен живот. Свети Климент е живял с Вечността — със светостта, всемогъществото, безсмъртността и милосърдието на Бога: с божествената личност и сила на Великия Пастир и учител — Христа; с вечната сила и призвание на светата Църква. За това св. Климент често е търсел часове на самотна „беседа със себе си и с Бога", „безмълвно се е борил със страстите"; „живял почти безтелесен живот"; нямал никаква привързаност към земните блага; бил християнски аскет

— воин Божий в света за духовното издигане и спасение на своя народ; чист и възвишен в мислите и желанията си, „светлина на благоразумието“, образец на добродетелите и подвижник в добрите дела вътре в живота; „светило и вожд денем и нощем“; скромен във всичко и към всички; дръзновен в смирението. За това християнската му вяра е била жива, дейна; вярата му — духовно око; делата му — божияръка. Богосъзерцателен Аскет и църковно-християнски общественик — в едно. Основното духовно начало на житейския му подвиг е било: „По стъпките на Божията правда да се вършат добри дела.“ Ето тая светост на личността му го е създала истински пастир народен: благ, състрадателен и милостив; „баща на сираците, помощник на вдовиците, попечител на бедни и странни, на всекиго според нуждите му“; „денем и нощем в труд“, „имайки за своя храна и услада грижата за народа“ — грижа както за духовното му, тъй и за стопанското му издигане и благоденствие. Чудно ли е, че народът такъв „пастир добрий“ е обикнал от душа и сърце и че и до ден днешен народът в тия места го нарича „златния ни свети Климент“ и че и до днес на неговото небесно попечителство той възлага и нуждите, и надеждите си?

Ние хвалим и величаем св. Климента не по-малко още и като апостол на свободата и любовта.

Апостол е бил той на свободата като истински служител на Христа, защото е бил проникнат и движен от Христовото благовестие: „Вие сте призвани към свободата“ (Гал, V, 13) и е работил, в евангелски дух, за нейното извоюване и запазване, за нейното благодатно, творческо действие в живота — свобода за всеки човек и народа, и, значи, свобода за всеки българин, за българския народ, за България, тъй застрашела тогава и тъй застрашавана и по-късно отвътре и отвън, от Изток и от Запада. Апостол на свободата — в истината! Защото Божието слово му е разкривало, че истината е, която ни прави свободни (Йоан, VIII, 32) — свободни от господството на умствения и нравствения мрак, от невежеството, греха и порока. Истината е вечната сила господня (II Кор. 6, 7), която разпръсва мрака, лъжата и басните (II Тим., IV,

4; Ефес. IV, 25) и ни води до вечната светлина на Божието синовство и братство, до Спасителя Исуса (Йоан, XIV, 6), до Духа Господен; а гдето е Духът Господен, там е истината (Йоан, XVI, 3), там е и свободата (II Кор. III, 17, Римл. VIII, 21). Ето въодушевен от тия евангелски истини и тях искайки да осъществи, св. Климент е работил с такава дълбока преданост и велика сила за свободата на българския народ чрез просвета, чрез наука, чрез вечната Божия истина и правда. И като древния апостол на народите, Павла, неговият зов и завет към българския народ от тогава и до сега е: „Стойте твърдо в свободата!“ (Гал. V, 1). И доколкото е следвал тоя зов и тоя завет — българският народ е бил народ свободен, народ на свободата.

Но бидейки апостол на свободата в истината, св. Климент, пак по тоя евангелски път, е бил проникнат и движен още и от тая основна християнска истина: че свободата — тоя най-драгоценен дар Божий в човека — е само тогава истинска и творческа, когато е вкоренена в свободата на всички, когато е свобода на единната общност, на цялото общежитие, на целия народ, т. е. когато не е самоуправство и потисничество, а творческа божествена сила за постигане на висшата цел на живота — народното, и чрез това — общочовешко братство и благоденствие. Само в тая общност вкоренена, свободата е чиста, задълбочена и разширена, зиждителна и ощастливяваща.

Ето за това и сам вкоренен в тия вечни евангелски истини, св. Климент е можал да стане апостол-просветител и същевременно апостол-обединител на нашия народ.

Но свободата в истината и в братство е една Божия даденост и една зададеност. Тя е Божия мисъл за осъществяване от човека, от народите. А това е единствено възможно само чрез силата и подвига на любовта. Няма, и не е имало, и не може да има — според разкритието на Богочловека Христа — свобода, ако тя не се корени и оживотворява в любовта, както и обратното: любовта, закърмена и живяна — в свободата. Затова и всичката сила в идеала и в делото на св. Климента за българския народ е в неговата любов — в любовта му към Бога, в любовта му към ближ-

ния, в любовта му към българския народ. Каква трогателна, синовна е неговата любов към Бога — същината и изворът на любовта в света. И как богато е засвидетелствувал Бог Своята любов към светого Климента. И разнасял тая свещена любов между българския народ, как и нашият благочестив народ е обикнал тоя свой първи „пастир добрий“ - „златния св. Климента“!

Ето за това всички почитаме и славим светого Климента Охридски — като наш всебългарски първоучител, духовен обединител, първосветител и народен светец, като апостол на истината и правдата, на свободата и любовта сред българския народ.

Към всичко това ние почитаме и славим, най-сетне, св. Климента Охридски и за това, че с полагане у българския народ здравите основи на осъществяването на свещените завети на първите наши славянобългарски светители св. равноапостолни братя Кирила и Методия, той даде смисъла, насоката и силата на историческото духовно призвание на българския народ в средата и живота на всички останали народи; създавайки от българския духовно единен и силен народ люлката на нова самобитна духовна култура.

На тая култура да служи е предназначен и нашият университет.

Избрал за свой покровител именно свети Климента Охридски, нашият университет се е посветил на продължение на свещеното дело на тоя „светилник на българския народ“, следвайки вярно и неуморно неговите свещени завети.

Прекланяйки се пред великия дух, светото дело и свещената памет на св. Климента, Охридски и в знак на нашата неизменна преданост към неговите завети и към неговото дело, както и в изпълнение поръката на Академичния съвет, поднасям, от име на университета, в тоя свещен древен храм тая художествена рамка за древната св. икона на св. Климента, която се пази в този храм, както и тоя светилник пред св. мощи на св. Климента като символ на благоговението ни пред топлината на неговата любов към нашия народ и пред светлината на учението и заветите на това драгоценно светило на България.

Нека да бъде вечна славата и вечната животворната духовна сила на св. Климента Охридски за духовния напредък и все-странно благоденствие на единна и свободна България, за достойно изпълнение на нейното историческо призвание и за разрастването на Божието царство.

Проф. Иван Снегаров

ДЕЛОТО НА КЛИМЕНТА ОХРИДСКИ (Реч, произнесена на 2. VII. 1941 г. в гр. Охрид)*

Ето ни в града на славното българско минало. Ето ни в свещения град, за който всяко българско сърце силно тупти. Ето ни в чертозите на вековния народен блян. Преди три месени недостъпен беше българският Йерусалим. Топяха се нашите сърца да го видим и му се поклоним. Тиранинът бе поставил сатанински препятствия, за да го откъсне от всякакво общение с българското царство. Но неочаквано, по мановение на самоотвержения германски народ, изгря свободата и над тоя вълшебен и свещен български кът. Днес ние сме честити да стоим на българския Сион, гдето лъчезарното небе най-нежно целува българската земя. Виждате, драги гости: град Охрид е твърде скромно, с много порутени къщи. Тежкото турско и още по-несносното сръбско робство са ударили своя печат върху него. Той изглежда твърде отслабнал и посърнал от терзания и тъга за свободата. При все това той винаги, и в най-мрачното време, е сияел с особен ореол. Под неговите дрипи се крие духовно величие. От неговия образ се излъчва древна слава като животворен ефир. Кой друг български град може да му съперничи по трайна историческа слава? Първата ли българска столица Плиска? Този някогашен първенец между градовете на българското царство отдавна е изчезнал от лицето на земята. Втората ли прекрасна, златоцветна българска столица Преслав? Обаче и тя също отдавна, още в 972 г., престана да бъде двигател на българския културен живот. Може би другата гиздава българска столица Търново, която близо половина век била повелител на по-голямата част от Балканския полуостров и два века е всявала страх във византийската империя. Но и тоя горд български град е изтръпнал под кървавите ужаси, що го

---

* Источник: http://www.kroraina.com/knigi/poklon/i_snegarov.htm

върхлетели на 17 юлий 1393 г. и после, и и после, и престанал вече за дълги векове да бъде ръководител не само на българския народ. Не само турският ятаган, но и фанариотски хомот го е смирил до неузнаваемост.

Само Охрид, столицата на вихрено юначния цар Самуил, е преминал и изтърпял народните бедствия през средните векове, без да изгуби своята ръководна мощ. Охридската архиепископия, наричана в турско време патриаршия, е преодоляла византийското и сръбското (средновековно) владичество и е действувала още близо 400 години под турско робство. В нейно лице Западна България или Македония, както в ново време взеха да я наричат, почти осем века е имала напълно обособен вътрешен живот. Ако и подчинена на чужда държава, Македония, възглавявана от Охрид, била духовно суверенна величина, която официално била наричана България (на гръцки Βουλγαρία) не само от своите свещеноначалници — охридските патриарси, но и от цариградските и други патриарси.

Къде се крие, прочее, първопричината на тая многовековна огнеупорност на тоя чуден и толкова мил за българина град? Преди всичко в духовната основа на неговото битие. Той е станал амвон на новия апостол Павел — св. Климент Охридски, за новите коринтяни, сир. българите, както го възпява един охридски архиепископ-песнотворец. Охрид е бил свещникът, откъдето е светело живодатното светило св. Климент Охридски над цялата българска земя. Охрид ревностно е пазел неocenимото съкровище, което го правело да бъде всебългарска светиня — честния гроб на св. Климента и вечносвежи спомени за тоя велик български светител. Със своя свят живот и благодатна дейност св. Климент е удостоил и своето земно жилище Охрид да сподели неговата сияйна слава. Чрез Климента Охрид е богоозарен български град. Тук Христос освети и оживотвори българския народ. В Охрид са поставени апостолските основи на Българската православна църква. От Охрид извира Божие благословение за цялата българска земя.

Съдбоносни сътресения са отслабили историческата памет на българския народ. Забравен е бил в старопланинска България златозарният образ на св. Климента Охридски. Дори и Българската църква не чествува навсякъде тържествено, както подобава, свещената памет на чутовния охридски йерарх, без когото тя не би съществувала. От 1916 г. Климентови почитатели се мъчат да съберат средства, за да му издигнат в София достоен паметник, който да осветява столицата на Третото българско царство и да напомня на всеки българин за извора на неговата духовна мощ. Обаче и до днес още не е осъществена тази благородна идея — плод на дълбока почит към оня, който, както ще видим, е родил духовно българския народ — св. Климента Охридски.

Ето защо историческа е заслугата на българския храм на науката, Софийския университет, че гордо издигна името на св. Климента Охридски като вечно знаме на българския напредък. Това свято име краси на най-лично място стените на Софийския университет, който с това сочи на целия български народ, че той е получил своята светлина, своето духовно зрение от древното всебългарско светило св. Климент Охридски, че този светител е несъкрушима основа на неговото историческо битие. Хиляди-хиляди студенти възприемат в своите млади души светлозарния образ на св. Климента Охридски и огряват с неговите целебни зари народната душа. Българският храм на науката е и олтар, гдето се слави името на св. Климента. Това дивно име не е прост символ, а жива сила, която действа в Софийския университет и го прави да бъде най-ревностен бранител на българската народност. Когато много обществени сили в България се уклонили в чужди релси и се възпяваше идеалът на цялостна (интегрална) Югославия, само Софийският университет „Св. Климент Охридски“ останал твърдо на своята основа — духа на своя небесен покровител. Софийският университет никога не забрави многострадалната свещена земя на св. Климента. И студенти, и професори си даваха клетва: „Йерусалиме, Йерусалиме! Ако те забравя, езикът ми да онемее!“

Драги мои съграждани!

Днес вече виждате с очите си явно свидетелство на дълбоката любов, която чувствава Софийският университет към св. Климентовия град. Целият Академически съвет, върховното управително тяло на Софийския университет, е тук при вас. Тук са майстори и първомайстори на българската наука, български учени с европейска, дори световна известност. Те са дошли да ви сърадвават заради изгрялата свобода и да почувствуват със своите просветени души, че жив е св. Климент, както от векове вярват охридчани. Радост озарява техните мъдри лица, загдето са честити да стъпят по същите места, които са осветени от апостолските нозе на българския първоучител св. Климент Охридски. За пръв път е удостоен Охрид с такава висока чест, в която искам да видя залог, че нашият сега изнемощял град отново ще разцъфне и ще възстанови своето древно достойнство — да стане пак средище на българската наука, както е бил във времето на св. Климента. Посещението, което прави Академическият съвет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, е бележито събитие с общобългарско значение. То още повече ще свърже духовно новата българска Атина с древната, София с Охрид, Третото българско царство със Самуиловото. Това светло събитие винаги ще сочи на българската академическа младеж, че трябва да пие и да се освежава от първоизвора на българската наука — мъдростта на св. Климента Охридски.

Родени под благославящата десница на св. Климента, откърмени и израснали под чудодейния чар на разкази за тайнствени явявания и действия на великия български светец, охридчани със своите чисти сърца вярват в небесната мощ на св. Климента и със страхопочитание произнасят неговото име. Обаче може би някои от вас, мои съграждани, се запитвате и сте в недоумение: защо и Софийският университет — тая лаборатория на чистата наука — толкова много почита нашия светец, дори е станал негов доблестен знаменосец?

Много пъти е говорено и писано от наши и чужди учени за св. Климента. В самия град Охрид, ако и да е бил задушаван от

тъмнината на робството, винаги е имало ученолюбиви мъже, които разпространявали между народа знания за ангела-пазителя на Охрид и цяла България, черпени грижливо из стари жития и служби. При все това личността на св. Климента е толкова възвишена, неговата дейност е толкова обширна и плодотворна, че все пак остава нещо недоуяснено и недоизказано. И небето виждаме пред нас. Струва ни се, че го познаваме добре, но колко тайни крие то в себе си? На българското небе повече от хиляда години свети звезда с необикновена яркост и величина: сияе пътеводна звезда, от която са се излъчили множество други звезди. Такова велико светило винаги ще буди удивление и любознателност със своята лъчезарна тайнственост. Независимо от това, не е излишно понякога да се припомнят дори многоизвестни исторически истини, за да бъдат втълпени в нашите души и да станат нравствени принципи на нашата обществена дейност.

Науката до днес разполага с твърде малко сведения за живота и дейността на св. Климента. В Охрид се носят различни предания за него и неговия другар св. Наум. В тези народни предания са отразени: 1) голямото обаяние, което са имали двамата охридски светители между народа, и 2) непоклатимата вяра на охридското население в тяхната светост и чудодейна закрила. Подостоверни сведения ни дават житията на св. Климента и св. Наума, написани от техни ученици и от охридски архиепископи. Също черпим сведения и от св. Климентовите съчинения. Откъде точно бил родом българският праотец св. Климент, не е известно, но той бил несъмнено славянин и в науката преобладава мнението, че той бил българин. За св. Климента България, както казва неговият житиеписец Теофилакт Охридски (поч. към 1108 г.), била многолюбима, възделена земя. Същият житиеписец го нарича пръв епископ, който служел и проповядвал на български език (*πρωτος εν βουλγαρω υλωσση επισκοπος*). Друг житиеписец, охридският архиепископ Димитър Хоматиан (1216—към 1234 г.), явно го нарича българин.

Св. Климент ще да се е родил някъде близу до родния град на св. Кирила и Методия, Солун. Това се допуска по следните съоб-

ражения: той от млада и нежна възраст е придружавал св. Методия и видял всичките негови дела. Климент е владеел в съвършенство Кирило-Методиевия език, сир. солунското, или южно-македонското старобългарско наречие.

Не се знае къде се е учил Климент, но е известно, че той бил високообразован мъж. Теофилакт Охридски го нарича най-учен мъж (ἀνὴρ λογιώτατος). Още когато св. Солунски братя във Византия са започнали да превеждат свещените книги, той ще да им бил усърден помощник. Поради това те са го взели със себе си, когато в 863 г. заминали за Велико моравия (днешно Словашко), за да насаждат славянска просвета. Там Климент е останал до смъртта на своя учител св. Методий (поч. 6. IV. 885 г.), като помагал в неговото апостолско дело, сир. в неговата християнска просветна дейност (обучавал деца, проповядвал на народа и превеждал църковни книги). Във Великоморавия Климент изпъкнал със своите големи дарби. Той и Горазд били водачи на Кирило-Методиевите ученици и първи борци срещу латинското духовенство, което се стремяло да унищожи славянската образованост. Изтърпели тежки окови в моравски затвори за вяра и род и изгонени из Великоморавия, Климент и другарите му Наум и Ангеларий се отправили за България, за която силно копнеели. В България те намерили богата почва за самостоятелна творческа работа. Княз Борис ги приел с отворени обятия, като изпратени от Провидението спасители на България. Борис отдавна е копнеел за такива просветители. Със съдействието на близките си съветници, болярите Ехач и Чеслав, Борис изработил план за всенародна просвета. Българският владетел скоро, още през 866 г., изпратил Климента за учител-проповедник в далечната обширна западнобългарска област, наричана Кутмичевица, която обхващала днешна Южна Албания и Западна Македония. Средища на Климентовата християнскопросветна дейност са били градовете Главеница (днес не съществува, близу до гр. Авлона), Девол (също не съществува днес, близу до гр. Корча) и нашият град — Охрид. В Кутмичевица е действувал седем години от 886 г. до 893 г., когато, по заповед на новия български господар Симеон, той бил

поставен за епископ на Дебричко — Величката епархия, която според по-нови изследвания е обхващала днешно Кичевско (долината на р. Велика), и съседната охридска покрайнина Дебърца, а може би и Дебър. Изобщо Климентовата епархия не се намирала много далече от Охрид, понеже, след като станал епископ, той често е посещавал своя манастир „Св. Пантелеймон“ в Охрид, тук починал и бил погребан. Поради това по-късно св. Климент станал известен повече като охридски „архиепископ“ и изобщо като охридски светия. Наместо Климента в 893 г. княз Симеон изпратил в Кутмичевица неговия сподвижник пресвитера Наума, който също така е работил седем години, до деветстотната (900) година, и след като си построил манастир на лазурния южен бряг на Охридското езеро със средства на Бориса и Симеона, се отдалечил там за постническо подвижничество.

Изнемощял от дълголетен тежък труд и от старост и предчувствайки края на своя живот, Климент усилено молил княз Симеона да го освободи от епископството, за да се предаде на молитвено уединение в своя любим манастир в Охрид, но молбата му не била удовлетворена и Климент е останал на архиерейската си катедра до смъртта си на 27 юлий 916 година.

В такава животописна скица се очертава личността и делото на св. Климента Охридски. Посочените факти трябва да се вземат във връзка с предишни и послешни събития, за да се разбере тяхното значение, именно че те са основни линии в историческото развитие на българския народ от времето на княз Бориса до днес, сир. за повече от хиляда години време.

Денят на св. Кирила и Методия с право е всенароден празник. Още през време на църковната борба този ден, 11 май, е станал празник на българската просвета и култура, създадена от двамата славянски апостоли. Пита се обаче: какво щяло да стане с великото просветно дело на св. Солунски братя, ако техният най-даровит ученик Климент не се явил в България, гдето работил неуморно и с примерно самоотречение до последното си издихание цели тридесет (30) години? Без друго то щяло да се разстрои и изчезне, не би се осъществил идеалът на св. Братя — славянска

писменост и култура, след като през 885 г. то е претърпяло съдбоносен удар във Великоморавия. България е станала християнска още преди двадесет години (865 г.), а от 870 г. е съществувала и полунезависима Българска църква начело с архиепископ, но при все това тя се намирала тогава в такова тежко положение, в каквото е била в турско време под властта на фанариотите. Духовенството било гръцко, в храмовете се служело на гръцки език, а народът, току-що приобщен с Христа, е жадувал да чуе словото Божие на разбран език. Поставена на такъв безизходен път, България била твърде много застрашена от влиянието на Византия. Не затова ли през 865—866 г. са въстанали петдесет и двама български боляри против Бориса скоро след като приел християнството? Борис жестоко потушил това въстание с надежда, че неговата велика реформа — похристиянчването на държавата, ще даде добри плодове.

Той виждал в славянската писменост най силно оръжие против опасното византийско влияние, разпространявано от гръцкото духовенство; най-годно средство, за да направи християнството действително животворна сила за своя народ, двигателка на неговото самобитно развитие. Очевидно той търсел славянски учители. Страшната духовна жажда щяла да разслаби българите, ако Провидението не е довело Климента в България. Ето защо неочакваната поява на Климента и другарите му в българската държава било за княз Бориса като изгрев-слънце след дълга мрачна нощ. И Климент скоро създал в българската земя многобройни бистри ручей на животворна вода. Той напоил коравата българска почва, посадил нежни фиданки от дървото на живота, посадено във Великоморавия от неговите боговдъхновени учители, но после отсечено, Климентовите клончета пуснали дълбоки корени, цъфнали и вързали живоносни плодове. Лъчите на св. Климента озарили цяла България. Чрез неговото светлоносно слово България е станала вековен разсадник на славянската писменост, огнище на славянската култура, чрез която тя се издигнала да бъде през средните векове пътеводен светилник на православните славянски сърби и руси, а също и на ромъните.

Всеизвестно е, че училището е зеница на всеки народ. Напълно основателно ние се гордеем с големия умствен напредък на българския народ, с неговото добре развито учебно дело. Не трябва обаче да се забравя, че здрава сграда може да се издигне само върху яка основа. Настоящето е неизбежна сетнина от миналото. През време на българското възраждане народните дейци имали един девиз: „Все повече и повече училища!“ Всъщност те повтаряли свещения завет на св. Климента Охридски. Той бил първият български учител и първият строител на българското учебно дело. Учредил е образцово училище, сигурно по византийски образец; учел деца и юноши миряни и свещеници: едни на старобългарско четмо и писмо, други (напреднали в учението) на тогавашните науки (богословие, риторика, музика и др.). Той въвел в своето училище и методически упражнения: поспособните си ученици подбуждал към по-дейно участие в своята учебна работа и от тях избирал помощници-учители Освен това, в зависимост от местните условия, Климент освежавал византийската образованост, която преподавал, със земеделски познания. Изхождайки от идеята, че царството Божие е пълнота на всички блага, Климент смятал за свой дълг да подобри народния поминък, като здрава основа за духовен подем. Както ни уверява неговият житиеписец Теофилакт Охридски, той учел народа как да подигне стопанството си; особено се грижел за развитието на овощарството. Кутмичевица — казва неговият биограф — била пълна с плодни дървета, но диви. Затова той пренесъл от византийските области различни видове овощни дръвчета и „чрез присаждане облагородил дивите дървета“.

Климент подтиквал и развитието на изкуството, виждайки в него силно средство за облагородяване на душата. Грижел се да украси Кутмичевица с хубави църкви и манастири. В своето любимо място Охрид той построил две красиви кръгли църкви и манастир на най-живописното място.

Изобщо дейността на св. Климента е обхващала, може да се каже, всички ония стръкове на тогавашното научно знание, които били необходими за духовното развитие на българския народ.

Той ще да е имал за по-горна педагогическа цел да въведе отбраните ни ученици в *universitas regum*, както се казвало на латински, т.е. да ги запознае с вселената, да им предаде своя широк поглед за нея. От това гледище Климентовото училище може да не е достигнало висотата на Магнаурската висша школа в Цариград, но то е имало висш курс и с това придобивало вид на това, което по-късно се наричало на латински университет. Като учител Климент бил за България това, което Фотий, после цариградски патриарх (поч. 886 г.), бил за Византия. Затова Климентовото училище може да се смята за подобие на Магнаурската школа, гдето преподавал Фотий, или за първо българско горно, или висше (за онова време) училище.

От тук става ясно, че Софийският университет е приел името на св. Климента Охридски, защото вижда в него първия български учен преподавател или, на днешен език казано, професор, сир. тачи го за родоначалник на българските служители на науката. Както от Софийския университет всяка година излизат стотици подготвени народни просветители, така и от Климентовото всеучилище излезли 3500 отбрани ученици, които се пръснали из просторната българска земя, покрили я с нови училища, и българският народ, който според църковния пснопжжл е лежал в сянката на смъртта, те озарил от спасителка светлина, прогледнал и се устремил към висините на знанието.

Климент е просвещавал парола като учител и духовен пастир не само със словото си, а к с перото си. Със своите съчинения, написани на хубав и разбран за народа език, Климент е обработил старобългарския език до степен да стане съвършено словесно оръдие, не по-малко годно да изрази най-високи идеи и най-дълбоки чувства, отколкото гръцкият и латинският език. Все с цел да подтикне развоя на старобългарската писменост и да разшири народната просвета, той се стремил да усъвършенствува изнамерената от св. Братя азбука, т. нар. глаголица. Малко Климентови произведения са запазени, но и те дават представа за писателските му дарби. Неговите творения (поучения и похвални слова) са кратки, ясни и достъпни за простия народ. Те са бисери

на българското слово. Вдъхновено и поетично написани, те звучат като химни, които въздигат дутата към небесния свят със своето богато книжовно творчество Климент е поставил началото на златния век в старобългарската книжовнина. Той е създал тъй наречената Охридска книжовна школа, която се допълва от другата просветна фаланга, създадена пак по вдъхновение на Климента и Наума — Преславската книжовна школа.

Който чете внимателно българската история, не може да не се учудва, че толкова, много бедствия и разгроми е претърпял българският народ и при все това той не само не е изчезнал, както много други народи (траки, илирийци, скити, хуни, авари, хазари), но се явява на световната сцена все подмладен, с нови борчески сили. Где е тайната на тази несъкрусима жизнеспособност на българския народ? Както дарбите на една личност крият корените си в нейните родители, деди и прадеди, така и главните качества на един народ имат своята основа в неговото минало, най-вече в основоположната епохи от неговия исторически живот. Св. Климент и княз Борис със своята дейност създали именно такава епоха в българската история, нова ера за българския народ. Княз Борис е успял да събере в едно политическо цяло почти всички еднородни славянски племена на Балканския полуостров, но той стоял изправен пред твърде мъчната държавна задача: да създаде от двата разнородни етнически елемента в своята държава — туранобългари и славяни — един цялостен народ. Няма да одухотвори тези две външно, механично съчетани държавотворни сили. Няма да духовна спойка — народна просвета. Климент е запазил факела на българската просвета. Ако ни бъде позволено да се изразим на библейски език, Климент бил ангелът, който осенил девствена България и я надарил с божествен плод. Не би било преувеличение, ако кажем, че Климент спасил България от разпадане поради етнически противоречия, от погубеност — от опасност да бъде погълната от чужда стихия. Великоморавия изгонила Климента и другарите му, но скоро след това загинала. България пък ги приела драговошно и затова цъфнала плодовито. Борис и Климент са творците, родителите на славянобългарската

народност. Първият е създал външните условия за нейното образуване, вторият ѝ вдъхнал душа. Климент е одухотворителят на българската народност. От времето на св. Климента българският народ почнал да добива определен духовен образ (физиономия) и да заема видно място в историята на европейската цивилизация. Климент е оставил тялото си, но неговият дух не е престанал да свети през вековете като светъл стълб по българската земя, да действа като основоположна сила на българския напредък. Климентовият дух е благодат Божия, която се изляла из цялата българска земя. Въплътил гения на своя народ, св. Климент е ставал наистина крайгълен камък на неговата история. Творческото въздействие на св. Климента било толкова мощно, че творческият дух; който българският народ проявява от X в. до днес е отражение на св. Климентовия дух. Цялата история на българската култура е всъщност развитие на посетите от Климента живоносни семена. Копнежът за светлина и свобода, който вълнува старите и новите български поколения, е вдъхнат народу най-напред от неговия праотец св. Климент.

Мнозина в свободна България мислеха, че българското население в Македония едва ли ще удържи сръбския ѝ гръцкия гнет. Те твърдяха, че то ще изгуби, дори изгубило вече своето народностно съзнание. Но ето, пред нашите очи се извърти сякаш чудо. Мощната германска десница отвали тежкия надгробен камък и в поробена Македония възкръсна светлосияйна, юношески жизнена българщина. Не можем да удържим своите сълзи от радост. Где е черпило сили това многострадално население, понякога пренебрегвано от свои сънародници в българското царство, да води упорита борба срещу буйните вълни на инородните стихии — гърци, турци и сърби, и да се запази до днешен ден с високо, с кристално народностно съзнание, с безгранична любов към своя род и име, за светостта на което е дало безброй, жертви? На този въпрос българската история дава ясен отговор: в безсмъртния лъчезарен дух на своя първопросветител. Повече от хиляда години са се изминали от блажената смърт на св. Климента, но величавият му земен подвиг е оставил дълбоки следи в неговото паст-

во, потомците на което и днес го чувствуват. Неговият ангелски дух не е преставал да витае над тази прекрасна земя, която три десетилетия одухотворявал и направил света българска земя със своите апостолски стъпки. Княз Борис решил да изпрати най-даровития Кирило-Методиев ученик за просветител в Македония, защото се опасявал, че нейното население, изложено на силно гръцко влияние от Солун и Драч, можело да се поддаде на по-гърчване. Климент бил творческа сила, която създала твърда като гранитна скала българщина; духовна сила, която преобразила тази антична земя до толкова, че е станала неугасимо огнище на българско съзнание и люлка на българското възраждане, оградена през вековете с несъкрусими крепости на българската култура като Охрид, Струга, Скопие, Тетово, Битоля, Прилеп, Белее, Щип, Воден, Костур, Солун, Кукуш. Незначителният някога илирийски град Лихнида, ако и да се намирал далече от люлката на българската държава, е станал един от най-вдъхновените вещатели на българското име, най-ревностен пазител на българските свещени традиции, вековно знаме на българска духовна мощ; свещено знаме, кое го ни е събрало днес на това светло тържество на българския дух. До недавна телени мрежи и вълчи ями разделяха св. Климентовия разсадник — Македония, от българското царство, но о, *sancta simplicitas* (о, свещена простота)! Самозалъгваха се българските врагове, че по тоя начин ще скъсат духовните връзки, които съединяваха двете земи в едно общо българско отечество все така крепко и неразривно, както преди в течение на много векове: Духът на св. Климента е непобедим нито от земни, нито от надземни сили, нито от сили на преизподнята. Изгрялата свобода е блестяща победа на св. Климентовия дух...

Историческа истина е, че Българската православна църква има големи заслуги за българския народ. Пита се обаче: кой пръв ѝ вдъхнал силата да бъде твърдина, Ноев кораб на българския народ срещу бури и потоци, да го възражда и устремява към просвета и свобода? Св. Климент Охридски — откликва българската история. Той бил първият епископ българин. Неговата епархия била опитно поле за приложение на Христовия идеал, първообра-

зен за устройството на цялата Българска църква. С това Климент станал родоначалник на българската йерархия, първожидител на народната Българска църква. Той нежно я отгледал и я направил живодатна утроба, гдето е заченала и се образувала славянобългарската народност чрез органично съединение на двата й етнически елемента — прабългари и славяни.

Св. Климентовото дело имало голямо значение и за другите славянски народи. Не можем да гадаем каква би била тяхната съдба, ако Климент не е отгледал в България насаденото от неговите учители плодно дърво на славянска култура, но не можем да се съмняваме, че сърби и руси са придобили жизнени сили от Климентовия извор. Тяхното културно развитие било понататъшно въздействие на св. Климентовия дух. Както се знае, старобългарският, или тъй нареченият църковнославянски език; бил общ книжовен език на православните славянски народи и е родна майка на техните нови езици (български, сръбски и руски). Този свещен език не би играл тази велика историческа роля, ако не е бил утвърден от Климента.

Ето в едри черти представеното величествено дело на св. Климента Охридски. Обаче то е било животворно за целия български народ не само по себе си. Дрънкащ кимвал би била цялата 30-годишна учителска и пастирска дейност на Климента, ако тя не е била естествена проява на неговата високонравствена личност. Скоро щели да се забравят неговите огнени слова, ако те не са били израз на неговата всеотдайна любов към ближния, към народа. През цялото си обществено служение той нямал друга висша цел, освен да служи с всички сили на общото благо; нямал друг идеал, освен да бъде „за всички всичко“. Така той се издигнал пред съвременници и потомци като идеален обществен деец.

Движен от безгранична любов към българския народ, Климент бил и дълбоко религиозна личност, изпълнен бил с безпределна любов към И. Христа. Неговата любов към Бога била деятелна и се осъществявала в самоотвержена служба на народа. Възприел апостолския дух на своите велики учители, Климент непрестанно се стремил да приложи християнските начала в жи-

вота, да преобрази нравствено обществото чрез наставление, личен пример и външна уредба, да го приближи към царството Божие, сир. царството на правдата, духовната свобода и братска любов. За Климента християнството било висша преобразователна сила в света, приложно богознание. Такава насока е имала и неговата книжовна дейност. Той отбягвал от теоретични въпроси, а винаги искал да постигне нравствени плодове. И като епископ той не е забравял, че е педагог, който със светлината на словото и живота си трябва да разпръсне невежеството на пасомите си и да облагороди сърцата им. Той винаги е имал пред очите си дидактиката на ап. Павла. Климент е хранел сякаш с мляко ония, които не са били в състояние да приемат по-твърда храна. Затова неговият биограф го нарича друг Павел за новите коринтяни — българите. Климент, изглежда, имал предвид и педагогиката на своя знаменит съименник, старохристиянския учител в гр. Александрия (Египет) през II в. св. Климент Александрийски. На александрийското училище, което ръководил Климент Александрийски, също както в училището на св. Климента Охридски били обучавани на християнска наука млади и възрастни в два курса — нисш и висш с учител-ръководител, или директор, и подучители. И нашият първоучител, както Климент Александрийски, е поставял вярата в основата на тогавашното научно знание, Божественото откровение — в основата на човешката мъдрост. Няма ясно светознание, твърд светоглед без вярно богопознание, чиято висша степен е християнството. И единият, и другият високо са ценили образованието, смятали го за сила на християнския живот, за евангелска повеля, която И. Христос изразил с думите: "Изследвайте Писанията." Двамата Климентовци са имали за цел да направят разумната вяра общо достояние, но при ес това между тези бележити и вдъхновени християнски учители има известна разлика. Климент Александрийски, под влияние на гръцката философия, се увлякъл в умозрителна разсъдъчност, в религиозен интелектуализъм, развит до крайност от неговия гениален ученик Ориген. Той взел да вярва, че знанието само по себе си е нравствено съвършенство, че християнинът гностик,

сир. сведущият, образованият християнин е или ще бъде непременно и духовно съвършен. Св. Климент Охридски, обаче, не е отстъпил от апостолския гносеологично-естетически принцип: чрез вярата познаваме вселената, но вярата без добри дела е мъртва. Той отклонил крайния александрийски теоретизъм, като твърде умело е съчетавал християнското умозрение с нравствен практицизъм, с приложно християнство — една насока, която особено господствувала в староримската християнска църква. С други думи, св. Климент Охридски бил убеден, че евангелската светлина е божествена светлина, която трябва да се предава не абстрактно (отвлечено), а в съотношение с психофизичното същество на човека, да се предава по такъв път, че не само да отваря духовните очи или да усилва духовното ни зрение, но главно да облагороди сърцето, да направи човека по-разумен господар на природата и прилежен, вдъхновен строител на царството Божие.

Християнски общественик в истинския смисъл на думата, Климент не е бил отшелник, но при все това той е живял в обществото като аскет. Старото българско житие на св. Наума Охридски ясно изтъква, че Климент и другарят му Наум се украсявали с девствена чистота през целия си живот, били примери на въздържание и нестяжателност. Дълбоко убедени, че духът твори и плътта трябва да бъде послушна на духа, Климент зорко бдял над себе си, не се привързвал към земните блага, с каквито охотно го дарявали владетели и боляри, не се стремял към власт и слава, чужди му били завистта и омразата; имота си смятал за дар Божии, отреден за сиромасите. И той постоянно се самораздавал: и душевните си богатства, и веществените щедро раздавал на ближните. Според неговия житиеписец Климент бил баща на сираците, помощник на вдовиците, вратите на неговия дом винаги отворени за бедни и странници. Преди смъртта си той завещал целия си имот и книгите си на своята епископия и своя манастир в Охрид. Кротък и скромнен бил Климент, неговото сърце било извор на милост и състрадание. Изобщо той бил верен отобраз на евангелския пастир. От любов към ближния Климент се отзовавал да

лекува и телесни немощи преди всичко със силата на молитвата, поради което още преживе той бил смятан за чудотворен лечител.

Наистина велик духовен вожд бил Климент. Пред величието на неговата личност със синовно смирение се прекланял и българският повелител Симеон, от когото Византия е треперела. Когато Климент се явил пред Симеона с молба да го освободи от управлението на поверената му епархия, българският цар решително отказал да приеме оставката му, понеже, според житиеписеца, виждал в оставката на св. Климента злокобен белег, че ще изгуби престола си. Също така и в душата на народа св. Климент оставил незаличими следи със своя живот и апостолско служение. Под обаянието, което излъчвала неговата възвишена личност, неговите ученици и народът скоро след смъртта му взели да го почитат за светец. За това явно свидетелствува най-старата му служба, написана навярно от негов ученик. В нея блика синовна любов и благоговейна почит към великия български първоучител. Песнописецът го възпява възторжено с най-китни епитети. Климент е боговдъхновен, ластовица златоуста, добропеснен славей, богогласна уста, медоточен език, златозарен светител, чрез него Охридската църква сияе като крин. По-късно още повече се усилил култът на св. Климента, та два пъти в годината чествували, както и сега, паметта му — на 27 юлий и 25 ноемврий, или сега 9 август и 8 декемврий. И охридските архиепископи високо са почитали св. Климента. Те усърдно се грижели за затвърдяване на св. Климентовия култ не само за да спечелят доверието па своето паство, но и да утвърдят охридския престол върху личност света и с апостолско достойнство. Някоя от тях са писали на гръцки език високопоетични химни, а Теофилакт и Димитър Хоматиан, както казах в началото, съставили и хубави жития на св. Климента, с което увековечили паметта му. Всичките черти, с които те го изобразяват, се определят от основната им представа, че Климент е апостол, велик православен български йерарх и ангелоподобен мъж. За тези архиепископи Климент е преродил българите, направил ги избран народ, превърнал суровата българска реч в език свещен. Той е денонощно светило над българската земя; водач на

целия мизийски народ, сир. българския народ; нов Мойсей, който спасил новия Израил с тоягата на своите слова; богоговорител, огледало Божие за българския народ, сияйна звезда на българската земя, благоухание на И. Христа в българската земя, ходатай и молитвеник пред Бога за своя град Охрид и целия български народ, равноапостол, тринадесети апостол (след ап. Павла), похвала и слава на България. Изобщо тези песнописци — охридски архиепископи, стоейки с дълбока почит пред дивния образ на св. Климента, търсят най-ярки краски или по-право не намират думи, за да изразят духовното величие и сияние на българския първопросветител. Не може да има съмнение, че за основа на поетическото си изображение песнописците са имали и народното схващане за св. Климента като пръв и най-велик праотец и благодетел на българския народ.

И днес са запазени още свежи и ясни спомени за охридския светител у неговите духовни потомци. Народът в Охрид и околността вярва искрено и непоколебимо, че св. Климент невидимо бди над своя народ и не ще го остави да загине; стича се при неговия гроб с жива вяра в златния св. Климент, в неговата небесна сила. Всеки гостенин, ако престои тук няколко дни, ще почувствува тоя мистицизъм, може би странен за днешния век на рационализма, но при все това благодатен за винаги воинствувалия за своя род и език св. Климентов народ.

О, колко е необходимо тази охридска религия, която е най-ярка българска православно-християнска вяра, да се разпространи по всички български краища, та тази жива вяра във всебългарския светител и небесен закрилник да стане метафизична основа в живота на целия български народ! Моите колеги знаят, че не веднаж съм дигал глас в нашия печат за общобългарско религиозно почитание на св. Климента. Дано бъда честит да видя този ден, когато целият български народ с една уста и едно сърце всяка година тържествено ще празнува деня на своя праотец, който му е дал творчески живот. Сияйният образ на св. Климента е най-ярко олицетворение на духовно единната българска земя, символ на българската култура.

Озарени от съзнанието, което Софийският университет има за безмерната стойност на св. Климентовото дело, нека всички българи издигнем светия образ на българския първоучител и велик светител като свещено и спасително знаме. Нека издигнем в градове и села в чест на св. Климента храмове и паметници, та животворният му дух да витае и свети дори в последната българска хижа, та всички българи, гдето и да се намират те, да се чувствуват живо обединени от светлия дух на своя първородител св. Климент Охридски. Трябва да благодарим на Провидението, че е дарувало на българския народ, още в зората на неговия духовен живот, такава дивно светла личност, която може да бъде първообраз на всяка народополезна дейност; възвишена личност, в която може да види насърчителен образец и духовният пастир, и народният учител, и българският учен и книжовник, и българският лекар, и селският стопанин, и българският общественик и държавник.

Да сияе вечно славата на св. Климента Охридски по цялата българска земя! Да вървим смело и неуклонно по неговия свещен завет: „Вярвай в Бога и служи самоотвержено на своя род за повече светлина и правда!“ Така вдъхновени от духа на св. Климента, ние ще бъдем без друго строители на светла бъднина, на нов златен век за България.

Петър Мутафчиев

ДЕЛОТО НА КИРИЛА И МЕТОДИЯ В КУЛТУРНАТА МИСИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД*

Още от момента, когато Българската държава изникна в крайния североизточен ъгъл на Балканския полуостров, нейните бъднини бяха ясно очертани. Поради това че бе създадена върху земи, които до тогава принадлежаха на голямата византийска империя и лежаха близо до нейния център, тя — за да запази съществуването си — бе обречена на непрестанна борба с нея. Решителната фаза на тая борба започна от втората половина на VIII в., когато в продължение на цели 20 години малката България трябваше да отбива насочените срещу ѝ удари на своя могъщ южен съсед. С цената на страшни усилия тя издържа това първо изпитание. Но от него тя излезе и с едно ново съзнание: че средствата, с които до тогава разполагаше, далеч не са достатъчни да я пазят и занапред и че нейното бъдеще може да се счита осигурено само ако тя прибере под скутите си балканското славянство, за което Византия през дадено време се явяваше една не по-малко враждебна културна и политическа сила.

Тъй еднаж за винаги бе определена историческата мисия на туранска България: да даде политическа организация на това славянство, да стане негова държава.

Изпълнението на тая мисия, започнато при Кардама и завърнато с особена сила при Крума, завърши своя първи стадий към средата на IX век, по времето на Бориса.

През течение на тоя полувековен период България израсна като трета по значение и мощ държава сред тогавашния европейски свет. На запад от нея бе създадената от Карла Велики френска империя, а на изток — старата Византия, под чиято власт се намираше и цялата Мала Азия. Между тях териториите

---

* Источник: http://www.kroraina.com/knigi/poklon/p_mutafchiev2.htm

на България се простираха от Карпатите до Странджа и от днешна Бесарабия до Адриатическото побережие на Южна Албания.

Тия широки предели обаче — и това трябва особено силно да бъде подчертано — не бяха достигнати по пътя на обикновеното завоевание. Ограничените средства, с които прабългарите, особено в началото на тоя период, разполагаха, далеч не бяха достатъчни, за да могат единствено с военна сила да наложат те властта си на тия пространни земи. Буйното и тъй бързо държавно решение на България през IX в. бе постигнато само защото намери подкрепа у населението на ония земи, принадлежащо към същия клон на славянската раса, от който бяха и славяните в първоначалната Аспарухова държава. За цялото това югоизточно славянство, битово и езиково достатъчно обособено, държавата на прабългарите се явяваше следователно нещо близко и свое. Те тежнееха към нея и поради това сами улесняваха нейната задача.

Но тия тежнения — достатъчни, за да доведат до щастлив край започнатия от тогавашна България обединителен процес — още не представяха сигурна почва за по-нататъшното културно и политическо строителство в нея. За това не достигаха още много съществени условия.

Въпреки своя многодетен и непосредствен взаимен досег още в епохата преди Аспаруха прабългари и славяни по бит и светоглед стояха много далеч едни от други. Техните верски представи бяха съвсем различни, а още по-голямо бе различието им по език. Опасността от техния общ неприятел, Византия, можеше да ги държи стегнати в едно политическо цяло, но неизбежните вътрешни триения в него можеха също тъй да доведат до съдбоносни и непоправими по своите последици кризи. Пълното и всестранно преобладание във вътрешния живот на държавата на който и да било от тия съставни елемента и асимилацията на другия при съществуващите условия е изглеждало невъзможно, поне за още дълъг период от време. Славяните наистина са образували грамадното мнозинство от населението ѝ, но при тогавашната си степен на развитие и неизживения си племенен строй те не са били в състояние да си извоюват в нея политическо равноправие с

прабългарите, а камо ли да аспират за ръководството ѝ. От друга страна, прабългарите — поради съзнанието си, че са истинският неин държавнотворен елемент — съвсем не са били склонни да се откажат от еднаж заетото си положение на ръководители и заповедници. За да го запазят, те дори трябвало да подчертават границата между себе си и своите славянски съотечественици, като държат упорито за всичко, което ги отличавало от тия последните — език, религия и битови традиции.

Към това раздвоение, което се явявало благоприятна почва за антагонизми и понякога могло да размъща вътрешния мир, се прибавило сега и нещо ново — християнската проповед. В нашите земи тя още рано, особено от началото на IX в., бе намерила голям брой последователи. По този начин в старото славянобългарско общество се създават три рязко разграничени, а в някои отношения непримирими една към друга страни, никоя от които през дадено време не отстъпвала пред другите, но не е била в състояние със свои сили и средства да вземе връх над тях и ги подчини.

Великата заслуга на Бориса I се състои именно в това, гдето той с прозрението на ясновидец намери пътя, по който тия тъй набрани и сгъстени противоречия можеха да бъдат отстранени, и не отстъпи пред жертвата, която заради това трябваше да се понесе — отказа от вярата на дедите и приемането на християнството.

Носител на особен светоглед, той еднакво отричаше прабългарските и древнославянските езически представи, както отричаше и основаните върху тях битови, социални и политически традиции. Но тъкмо за това и единствено в създадената от него обстановка можеха да изчезнат различията между двата съставни елемента на тогавашното славянобългарско общество, да се примирят техните стремежи, без някой от тях да се почувства победител или победен, и по този начин — сами те да се изравнят и слеят в едно духовно и етническо цяло.

Християнството по онова време имаше две признати средища — Цариград и Рим, представители на две съвършено противоположни културно-политически начала.

Римската църква стоеше над народностите и техните различия, а не съществуваха за нея интересите и на отделните държави. Над тях тя поставяше тия на верската общност, намерила възплъщение и израз в папството и в латинския език иа богослужението. Папството ревниво пазеше за себе си контрола и ръководството в духовния живот на народите. Не църквата съдействуваше на държавата, а наопаки — държавата там бе в услуга на църковния космополитизъм. На тая почва конфликтът между едната и другата бе неотстраним, освен при подчинението на светската власт на духовната. В това Борис още много рано имаше възможността да се убеди и именно то отвърна погледите му от Рим. Българският владетел не бе се решил на съдбоносната стъпка — заради духовното обединение на народа си и вътрешното закрепване на държавата да жертва древните вярвания на тоя народ, — за да даде възможност сега на една външна сила да използва господството си над душите на същия тоя народ за интереси и цели чужди, а може би и несъвместими с ония на българската държавност.

На другата страна отношенията бяха коренно различни. Една от най-характерните черти на представяното от Византия източно християнство бе, гдето църквата, израснала тук под крилото на държавата, се считаше напълно свързана с нея. Зависеща всецяло от светската власт, тя бе принудена да следва нейните внушения и в много случаи да действа като послушен неин орган. Самият патриарх не представяше от себе си всъщност нищо друго, освен министър на вероизповедните дела на императора. Именно тоя последният се считаше истински глава на църквата, божи наместник на земята, а поради това и властелин не само над светския, но и над духовния живот на своите подчинени. Проникнато от мирогледа на самодържавието, византийското православие се явяваше негова духовна същност, а едновременно с това и една от най-главните му подпори.

Не е мъчно да се разбере, че тъкмо тая особеност на източната църква разреши колебанията на Бориса. Още неговите предшественици бяха имали случаите да се убедят колко вредни могат да бъдат стремежите на известни обществени слоеве, напр. болярството, да играят решаваща роля в държавата. Реакцията срещу тия домогвания по времето на Крума бе успяла в значителна степен да ги преодолее и да издигне срещу им силата и значението на централната власт. Постигнатото обаче трябваше да бъде затвърдено. И от това гледище християнството, което в неговата византийска форма носеше духовна санкция за нов ред в държавното управление, се явяваше крайно ценен съюзник на българския владетел, изправен пред тъй много вътрешни политически и културни задачи.

Но византийското православие бе носител на идеята за самодържавието не само във вътрешния живот на империята. Наред с това то разпространяваше всред народите, които го приемаха, възгледа, че цариградският император е единственият светски господар, чиято власт произтича от Бога, че в сравнение с него всички останали земни владетели са от по-низък ранг и че за да бъде тяхната власт законна, трябва да изхожда от неговата, на императора, или най-малко — да признава зависимостта си от него; в противен случай всички тия владетели са узурпатори или тирани, от клетвата за вярност към които техните поданици могат да се считат напълно освободени.

По тоя начин Византия използваше духовното си влияние над съвременните ѝ православни народи, за да ги подчини и политически. Чрез вярата тя постигаше онова, което с оръжието си не можеше да добие. Въз основа на това начало царете на православна Грузия напр., както и киевските князе, считаха себе си за истински васали на Цариград. Първите от тях носеха титлата придворни маршали на императора, а вторите — негови столници, т. е. заведующи трапезата му, макар никога Византия да не бе покорявала земите им.

Както за Грузия, тъй и за далечната Киевска Русия обаче тия отношения бяха чисто символични и поради това не им създаваха

особени неудобства. Но да ги допусне спрямо себе си и тогавашна България — обречена от самото си географско положение на вечна борба със своя южен съсед, — това значеше не само да се откаже тя напълно от своето историческо предназначение, а да сложи кръст и на държавното си битие.

Необходимо е било да се дири изход от това противоречие и навярно тъй ще трябва да се обясни фактът, гдето Борис наскоро след покръщението добил за земята си правото да има свой отделен архиепископ. Но с това нейната духовна зависимост от Цариград е била само външно намалена. Главата на българската църква си оставал канонически подчинен на патриарха, а чрез него — и на държавния представител на империята.

Това обаче не е било всичко. Гръцкият език е бил писмен език у нас още през езическия период. На него са били съставяни всички държавни актове и документи; на него, както е известно, са писани всички днес познати надписи от времето на Крума, Омуртага и Маламира. Но употреблението на гръцката писменост в езическа България едва ли ще да е излизало извън държавната канцелария, а ония, които са си служили с тая писменост, са били предимно гърци, каквито ще е имало доста между поданиците на българските владетели. Що се отнася до прабългари и славяни, те при тогавашното си културно състояние не са усещали никаква нужда от тая писменост с нейния чужд език и както всички знаем от „Сказанието“ на Черноризец Храбра, за ограничените си нужди са си служили с „черти и резки“.

Сега обаче, след покръщението, условията са били коренно променени. Новата религия си е служила с много богослужебни книги, а за духовната просвета на своите последователи се е нуждала и от значителна литература. Тя е могла да бъде само на гръцки език. Гръцко също тъй е било, ако не цялото духовенство, във всеки случай грамадното мнозинство от него, а изключително от гърци са били заети и всички по-високи места в църковната йерархия. Възпитани в духовните традиции на византизма, всички тия чужденци са се явявали естествени агенти на неговите културни и политически аспирации. Упражняваното от тях влия-

ние следователно е било тук тъкмо противно на национално-охранителните и държавно-строителни тенденции, от които е била вдъхновявана политиката на Бориса.

За масата от населението в България сега, както и по-рано, гръцкият език си оставал непонятен, поради което лишено от съдържание се явявало и самото богослужение, а невъзможно се е оказвало и нравственото въздействие на религията. Под християнската обредност битовото езичество на прабългари и славяни е продължавало да си съществува, а заедно с него и границата помежду им. Тъй нужното обединение на двете расово различни части в една духовна и народностна общност изглеждало прочее и сега толкова малко възможно, както и преди.

Ония членове пък на тогавашното ни общество, които научавали гръцкия език, а с гръцката писменост добивали и византийска образованост, чрез нея се превръщали в чужденци за своята среда. По тоя начин в едва що миналата към християнството България се подготвяло ново деление — в културно, държавно и национално отношение много по-опасно от онова, което тя се надявала, че с новата религия ще бъде унищожено.

Поради условията, при които трябвало да се разпространява у нас, християнството следователно не само че се оказвало безсилно да отслаби съществено острите вътрешни противоречия, но прибавяло към тях и други, още по-дълбоки. Възползувани от това състояние, апостоли на всевъзможни вероучения и секти увеличавали с проповедите си настъпилния хаос. Издържала победоносно толкова много изпитания в миналото, България сега — когато се е вярвало, че стои пред прага на едно ново и пълно с надежди бъдеще — вече из основи се е люлеела. И Византия е била на път да постигне без усилия и жертви онова, което бе се оказало непостижимо за организираната ѝ държавна сила.

Ако тоя фатален край не настъпи и народът ни не изчезна още преди да бъде завършен процесът на създаването му, заслугата за това бе на двамата солунски братя.

Тяхната непосредствена дейност се разви извън нашите земи и далеко от тях. Но в Моравия и Панония, гдето те работиха, де-

лото им скоро бе задушено. Без България, единствената страна, гдето тогава то намери убежище, от него едва ли би се запазила някаква жива следа. Но само чрез него също тъй тя сполучи да излезе от безизходното положение, в което бе попаднала, и да поеме пътищата към нов и всеостранен възход.

Сърдечният прием, оказан на учениците на Кирила и Методия от българския княз, показва, че Борис много добре е схващал грамадната роля, която те са могли да изпълняват на българските земи. Плодовете от тяхната дейност обаче скоро надминала и най-големите очаквания. Чрез славянската проповед и богослужение християнството у нас добива нравствено съдържание и се утвърдява. Чрез усиленa учителска дейност биват подготвени и кадрите на народното ни духовенство. Ръководството на църквата се поема постепенно от българи и чрез национализацията и възможността за външна намеса в нашия духовен живот, а от тук и в ръководството на държавните ни съдбини, бива еднаж за винаги отстранена. Вместо да поведе към обезродяване, новата вяра предизвиква могъщ подем на народната сваяст и безгранично упование в собствените сили.

Поради общодостъпната писменост грамотността и просветата сега вече престават да бъдат привилегии само на известни обществени слоеве, а това дава силен тласък на интелектуалния живот у нас. До каква степен е било повдигнато по онова време жизненото настроение тук и от каква вяра в себе си и в своето бъдеще е бил обхванат тогавашният българин, показват някои лирически творения на презвитер Константина, а вижда се още по-добре това от прочутото „Сказание“ на Черноризец Храбра, който доказва правото на славянския език да заеме в духовния живот на тогавашното човечество място наравно с гръцкия и латинския.

Културната мисия на българския народ се състоеше именно в това — да извоюва за славянския език такова място, и тая мисия бе бляскаво изпълнена. Създадената по време на Бориса и Симеона славянска книжнина послужи не само нам, на българите: от нея векове подред черпеха духовна храна сърби и руси и чрез нея

те за пръв път влязоха в досег с общочовешката мисъл. А не само писменост и книги им дадохме ние, но и първите учители и книжовници. Вярна на заветите, оставени от онова велико време, средновековна България, дори и когато в края на XIV век умираше, продължаваше да раздава на своите близки и далечни съседи сетните плодове на своята образованост и да им оставя за наставници най-добрите измежду синовете си.

Но преди да ни позволи да изстъпим като духовен вожд на славянския свят, делото на Кирила и Методия ни даде възможността сами да се създадем като еднородно народностно цяло. Без това дело прабългари и славяни можеха още столетия да живеят обособени едни от други, както бяха до времето на Бориса. Дочакали в това състояние унищожението на първоначалната ни държава, те под чуждото иго още повече биха се взаимно отдалечавали, за да станат може би накрай жертва на асимилацията на своите съседи. Славянската писменост осигури пълното тържество на славянския език в тогавашна България, а заедно с езиковия дуализъм трябваше да изчезнат и битовите различия между двете съставни части на тогавашното ни общество.

Потомците на някогашните боили можеха още да живеят с гордите спомени за своите прабългарски родове, но вече сами бяха говорещи по славянски българи. Заедно с единния език се формира и общобългарското народностно съзнание. Тъй в широкото пространство от дунавските устия до Пинд и от Егея до Долна Морава заживя през столетията един голям и вътрешно сплътен народ — българският. Макар някогашните му етнически граници да са днес много нащърбени, той още обитава по-голямата част от древния си патримониум. И не е никак чудно, че и сега неговата привързаност към род, роден бит и език е най-силна именно там — в земите към Вардара и Охрид. Нали в тия земи още са живи спомените за св. Климента — първия и най-заслужилия от учениците на Солунските братя?

ИСТОРИЧЕСКАТА СЪДБА НА МАКЕДОНИЯ*

Още преди да се настани на Балканския полуостров, южното славянство не е представляло еднородно цяло. В етническо и езиково отношение то се разпадало на две племенни групи — източна и западна, наречена още и сърбохърватска. Разделянето помежду им, започнало вероятно преди да напуснат своята прародина, е било вече достатъчно очертано по времето, когато те се явили в отвъддунавските земи. Там племената от сърбохърватската група заели старата Панония (областта на запад от Средния Дунав), и тия от източната — пространството от басейна на р. Тиса през Трансилванските Карпати, равнините на Влашко, Молдова и Южна Бесарабия до бреговете на Долния Дунав и Черно море. Тъй като част от тия земи влизали в състава на някогашната римска провинция Дакия, племената от тая група се означават днес в науката под общото име дакийски славяни. Вече това им географско положение показва, че те са били по-многобройни от своите западни съседи.

Византийската империя, владетел на Балканския полуостров по онова време, скоро почувствувала съседството на всички тия нови пришълци. Техните нападения, които започнали през последните години на V в., в продължение на цяло столетие не оставяли на мира провинциите и на юг от Дунава. Многобройните въоръжени славянски тълпи бродели и в най-отделечените области към Егея и Адриатика, прониквали дори и в Южна Гърция, като довършвали разорението на онова, което преди тях било пощадено от предшествениците им — германски племена и хуни. Крепостите и живата военна сила на империята не били в състояние да се справят с техния натиск и нейната власт в по-голямата част на полуострова фактически вече не съществувала.

---

* Источник: http://www.kroraina.com/knigi/poklon/p_mutafchiev.htm

През последната четвърт на VI в. отделни славянски групи почнали да се настаняват в обезлюдените балкански провинции. Зад тях настъпвали други и пороят на преселението продължавал няколко десетилетия, за да затихне едва към средата на VII в., когато от него вече били залени повечето от балканските земи.

Силата, трайността и обхватът на славянските нападения тук не са били навсякъде еднакви, както не били еднакви и последиците им. Различието се е дължало на няколко причини. Докато на юг от заселените в Панония сърбохърватски племена се простирала планинска и мъчно проходима област, пред дакийските племена лежали плодородните полета на Мизия, Тракия и Македония. Съблазънта, която будел югът, следователно, не била еднакво силна за едните и за другите. Освен това през втората половина на VI в. в средно дунавската равнина заседнали аварите, един полудив азиатски народ. Те наложили властта си над всички славянски племена от Източните Алпи до бреговете на Днепър. Но докато за по-голямата част от дакийското славянство аварската зависимост била външна и формална, а скоро и съвсем престанала, върху сърбохърватските племена тя тежала с всичката си сила, като ги лишавала от всяка свобода на действие и движение. В походите си срещу Византия те участвували само като аварски поданици. При тия условия славянската опасност за тогавашна Византия идеала изключително от дакийските племена. От тях са били предприемани големите нападения, с които е изпълнена историята на Балканския полуостров през VI в.. и те били, които първи се заселили в него. Все поради същата причина преселението на сърбохърватските, племена започнало по-късно, едва през втората четвърт на VII в., когато те успели да се освободят от аварското иго.

За териториите, които били заети тук от сръбските племена, имаме едно известие от средата на X в. Византийският император Константин Багрянородни съобщава, че те обхващали днешна Черна гора с южнодалматинското побережие, след това Херцеговина, Южна Босна и областта на реките Дрина и Западна Морава с техните притоци. Линията, до която на юг и югоизток стигало

сръбското етническо разпространение, почвала от Адриатическо море негде северно от Дрим, минавала северно от Шар планина и стигала Дунава къде устието на р. Сава. Земите, които лежали на юг и изток от тая линия, между тях и цяла Македония, са били заети от дакийските славяни. В адриатическата област от двете страни на тая линия, в днешна Северна Албания и в Черна гора, живеели като пастирско население и прадедите на днешните албанци и куцовласи.

Но освен с чисто историческите свидетелства за това, че славяните, които по онова време заели Македония, са образували едно цяло с ония, които се настанали в източната половина на Балканския полуостров, и представляли нещо отделно от сръбските племена, науката разполага с доказателство и от езиково естество... Докато в сръбския език падежите съществуват, а членът е непознат, в езика на македонците и на всички северни българи склонението отдавна е разложено и заменено с употребата на предлози, а появата на определения член у тях е всеобща. В много места на Македония и в Родопите се срещат дори три вида членувани форми. Разликата между двете езикови групи е намерила израз и в техния речник. Днес във всички български диалекти, които се чуват из цялата област от Добруджа до Солун, Костур и Охрид, се срещат думи, които липсват у сърбите.

Опитите на Византия да възстанови положението си в полуострова, като подчини пришелците, започнали в южните балкански провинции по-рано, отколкото в другите.

И тук обаче, както на север, към Добруджа, тя се стремяла да се затвърди по крайбрежията и от тях настъпвала към вътрешността. Наред с това тя използвала за настъплението си и големия военен път, който от Цариград и Одрин през средищните земи на полуострова стигал до Белград на Дунава. В няколко военни експедиции от средата на седмия век до края на осмия тя успяла да подчини славянските племена в егейската област. Възстановена била и властта ѝ в Северна Тракия. От там проникването към северозапад продължило и имаме сигурни известия за това, че през втората половина на VIII в. в здраво укрепената Сердика (днешна

София) вече имало силен византийски гарнизон. Явно е, че намерението на империята било да разкъса на две части голямата маса на дакийските славяни в източната и южната половина на полуострова, да ги изолира една от друга и тъй да се справи по-лесно с едната и другата.

Появата на туранските прабългари с Испериха в 681 г. осуетила изпълнението на този план не само относно североизтока, но и в Македония.

Изглежда, още на първите прабългарски владетели е било ясно, че основаната в Мизия тяхна държава не би могла да се задържи срещу своя единствен противник през онова време, Византия, ако не си осигури подкрепата на многобройното славянство. Тази е била причината, която подбудила Испериха да установи договорни отношения със заварените в Мизия славянски племена, на които била възложена отбраната на пограничната зона в Хемус. Колко разумна е била тая мярка, станало явно още през първия век от съществуването на държавата, когато тя в продължение на много години трябвало да отбива военните експедиции на империята срещу си. Без предаността, с която нейните славянски поданици тогава вършили възложената им задача, тя едва ли би успяла да се запази. Тая необикновена важна служба на славяните издигала значението им в общото държавно цяло, изравнявала ги все повече с господстващия прабългарски елемент и заличавала различията, които в държавно-правно отношение ги делели от него. Създадената от Испериха туранска България се превръщала във все по-голяма степен в политическа организация и на обединеното от нея славянство.

Но с това нейното съществуване далеч още не е било обезпечено. Византия постоянно подновявала напора си срещу ѝ и при решителното превъзходство на силите, с които разполагала, могла да го доведе до желанието от нея край. За да избегнат този край, прабългарите са имали само един начин — да увеличат своите собствени сили и средства. А това е могло да бъде постигнато единствено като към съществуващия съюз с мизийските славяни бъдат привлечени и сродните там племена в балканския юг. По

онова време, през втората половина на VIII в., византийците вече здраво се били установили в Тракия: нейните широки равнини не са давали условия за естествена защита на тамошното славянство, поради което съпротивата му е била рано сломена. Гарнизоните на многобройните византийски крепости там били достатъчни, за да го държат в пълно покорство. По тази причина българската държава сама, и дълго време след създаването си, не е могла да се утвърди в тая област, при все че тук лежали почти всички бойни полета, гдето българите не еднаж нанасяли тежки поражения над византийските армии.

Обратното е било на югозапад, в Македония. Оградена и кръстосана от разхвърляни на всички посоки планини, тя осигурява на тукашното славянство доста благоприятни условия за защита. Поради това го в продължение на цели два века смогвало да опази в една или друга степен вътрешната си независимост от Цариград. Известията от тази епоха наричат Македония със събирателното име Славинии — земя на славянските княжества. И наистина, изглежда, че славянските племена а нея са били свързани в някакъв военен, а може би и политически съюз, предизвикан от византийската опасност. Със съединени сили те не еднаж нападали Солун, тогава главна изходна база на византийското настъпление срещу им.

Към края на VIII в. натискът на империята тук особено се засилил, като действувал едновременно от няколко посоки. Явно било, че македонските славяни не ще бъдат в състояние още дълго да му се противопоставят. Византия обаче не е била за тях само държава-неприятел в обикновения смисъл на думата, но представител и на една съвършено чужда и враждебна тям култура. Политическите и социални начала, легнали в основата на нейния строй, са били несъвместими с ония, върху които е бил изграден целият им бит. Поради това утвърждаването на византийската власт над македонските славяни е могло да означава за тях не само загуба на политическата им независимост, но и разложение на тоя бит и по-нататък — неизбежната им асимилация от византийската култура. Положението на славянството в Тракия е

показвало нагледно каква съдба е очаквала неговите сънародници на запад. За да я избегнат, тия последните са имали само едно средство: да се присъединят към политическата сила, която тук, в полуострова, се явявала по онова време единственият сериозен противник на империята — българската държава.

Но тежненията на македонските славяни към нея не са били последица само от тоя, настъпил сравнително в по-късно време, усет за грядущи опасности. Не по-малко значение в случая е имало отколешното познанство и тесните връзки между двете страни. Още в отвъддунавските земи дакийските славяни били непосредствени съседи на прабългарите, разпилени групи от които са живеели и сред самите тях. Известия из оная епоха говорят и за общите им нападения във византийските провинции, а сигурно е, че близкият им досег е водел и към расово кръстосване. Обстоятелството, гдето двама прабългарски владетели, Готун и Безмер, ранни предшественици на Испериха, са носили чисто славянски имена, показва, че процесът на смесване между двата народа още тогава е бил доста напреднал. Повече се е засилил той на юг от Дунава и не само в пределите на българската държава, гдето славяни и туранци заживели заедно и с общи сили трябвало да я крепят, но и в Македония, която останала извън нея. Защото по времето, когато Исперих със своите прабългари се явил в Мизия, друга маса от туранци, придружени от варваризирани потомци на някогашни, отвлечени в аварски плен жители на балканските земи, се преселили в Западна Македония, из областта на Прилеп и Битоля. Указание за етническата принадлежност на тия пришелци ни дават гръцки известия, от които се вижда, че в тогавашната аварска държава живеели много прабългари. Нейните територии преселниците сега напуснали след въоръжено въстание. И името на техния вожд Кубер, в когото съвременни учени виждат един от синовете на Кубрата — основател на някогашната Велика България в областта на реките Дон и Кубан — и брат на Испериха, свидетелствува, че те са били именно част от тия подвластни на аварите прабългари.

Опитът на Кубера да превземе Солун и да създаде в Македония нова държава, пропаднал. Но племенните връзки между македонските славяни и ония в българските територии на североизток са били още повече затвърдени от присъствието на едни и същи турански елементи и тук, и там.

Българската държава по този начин се явила в съзнанието на населението в балканския югозапад като нещо близко и свое. И това съзнание се е усилвало, колкото, в стремежа ѝ да се разпростре над цялото настанено в полуострова дакийско славянство, по-рязко изпъквало политическото ѝ съперничество с Византия и колкото по-ясно е трябвало да подчертава тя отрицанието си към културната същност или към социалните и политически тенденции на византизма. Тъй едни и същи опасности и еднакви задачи, сложени пред една племена общност в земи, пространствено отдалечени и организационно откъснати една от друга, създали условията за политическото им обединение и го улеснили.

Началото на разширението на българската държава към македонските земи започва към края на VIII в. Спряно след това за три десетилетия, то се развърща отново през втората четвърт на IX в., когато в разстояние само на няколко години цяла Македония бива включена в нейните предели. Забележително е, че този резултат е бил постигнат без каквито и да било особени усилия. Никой от старите летописци или историци, които говорят за събитията в европейския югоизток през онази епоха, не споменува за никакъв военен поход на прабългарите в Македония, а още по-малко за някое спечелено сражение, което ги е направило нейно господари. Тя става част от българската държава безшумно и просто, като че ли вследствие на едно предварително постигнато споразумение. Достатъчно било няколко десетилетия по-рано българите да завладеят София, главната византийска твърдина в центъра на полуострова и възел на пътищата за Македония, за да рухне изградената с толкова усилия византийска военноохранителна система около нея и да отпаднат от империята всички покрайнини от Хемус до Пинд. Това не е било завоевание, а поли-

тическо обединение на области, чието население само очаквало случая, за да се подслони под крилото на една своя власт.

Няколко години след като македонските области влезли в състава на българската държава, тази последната, за да закръгли границите си на северозапад, поискала да присъедини и земите на някои сръбски племена. И при тоя именно случай изпъква разликата с извършеното в Македония. Сърбите се вдигнали да бранят независимостта си и опитът на българите останал безуспешен. Десетилетие по-късно, към средата на IX в., той бил повторен, за да свърши също без успех. Едва в началото на X в. на могъщия български цар Симеон се удало да сломи съпротивата на сръбските племена и да превърне князете им в свои васали. Тия последните обаче не преставали да използват неговите борби с Византия и с нейно съдействие непрестанно се стремели да отърсят зависимостта си от българите. Убеден, че те не ще се примирят никога с българското върховенство, Симеон се видял поради това принуден да прибегне до крайно средство: цяла тогавашна Сърбия била превърната в обикновена провинция на българското царство. Сърбите трябвало да се подчинят на необходимостта, но не преставали да считат българската власт за чуждо иго, от което трябвало да се отърват. Няколко години след смъртта на Симеона те въстанали и отново добили свободата си.

В Македония не става нищо от тоя род. И тоя факт сам по себе си представя най-убедителното доказателство, че жителите на тая земя и в етническо отношение, и по съзнание са представляли още в оная далечна епоха нещо съвсем отделно от тогавашните сърби: били са част от народа, който именно тогава се формирал политически и духовно под общото име българи. Туранските прабългари, незначително малцинство сред масата от славяни, възприели езика и изчезнали претопени от нея, като ѝ завещали своето народностно име.

Присъединението на македонските области към българската държава било извършено наскоро преди времето, когато християнството става официална религия в нея. Малко по-късно при двора на българския княз Бориса намерили убежище учениците

на Кирила и Методия. Всред учените слависти много отдавна е изказан, пък и днес има сериозни привърженици възгледът, че двамата братя — родени в Солун — са от славянски произход. Колкото вероятно и да е това предположение, то едва ли някога ще бъде документално доказано. Несъмнено е само едно — че езикът, на който те превели свещените книги и които станал писмен език на средновековна България, е същият, чийто старинни елементи са запазени и днес сред българите в най-югозападните краища на Македония. Не е чудно поради това, че Борис, първият християнски владетел на България, възложил грижата за духовното наставничество тъкмо на тая област на най-даровития измежду всички кирило-методиевски ученици — на св. Климента, първия и най-великия измежду всички учители на българската земя. Неговото средновековно житие разказва, че в продължение на тридесетгодишната си работа там той приготвил 3500 ученици; те като свещеници, учители и книжовници разнасяли просвета сред своя народ. Тъй разностранна и плодотворна е била дейността на тоя забележителен човек, че неговата памет и днес, цяло хилядолетие след смъртта му, живее необикновено свежа в съзнанието на тамошните българи. Те го считат за свой свят покровител и застъпник. Пред неговия гроб в една от охридските църкви, както и пред гроба на неговия другар и сътрудник св. Наума в манастира му при южния край на Охридското езеро, идват с молитви всички, които търсят лек срещу своите недъзи или помощ в бедите си.

Дейността на св. Климента е носила не само общохристиянски, но и национално-просветен характер. И не малко ней се дължи това, гдето наскоро след неговото време Македония се издига като най-здравото и вярно хранилище на българския народен дух и държавни завети. Византизмът, който заедно с християнството нахлу в тогавашна България, за да предизвика разложение на националния бит и да лиши държавата от необходимите й вътрешни опори, срещна в Македония непреодолима съпротива. И когато похабеният от неговите влияния български североизток не намери сили у себе си, за да се справи с надвисна-

лите над народ и държава опасности, и се сгромолясва, а последните представители на старата царска династия — паднали заедно с Преслав в ръцете на завоевателя — трябваше да украсяват неговия триумф в Цариград, цяла Македония застана зад Самуила в борбата за спасение на погиващата народна независимост.

Преспа и Охрид заеха тогава мястото на старите столици на североизток. Тук, заедно с прогонения от византийците последен български патриарх на Дръстър, се установи и управата на българската народна църква, а все тук се стекоха из поробените земи всички ония, които не можеха да се помирят там с властта на чужденците. Тъй, като продължение на царството, създадено някога в равнините между Дунава и Черно море, и като носител на неговите завети, се издигна Западното, или Охридско българско царство.

Неговото късо, едва полувековно съществуване (969—1018 г.) е най-героичната, но заедно с това и най-трагичната епоха в цялата българска история. Усилията на Самуила да освободи Източна България, след временен успех, останаха напразни. Не даде очакваните резултати и стремежът му да увеличи силите си чрез завладяването на области извън българските етнически граници на юг и северозапад. Нещастие то бе там, че Византия, срещу която Охридска България имаше да се бори на живот и смърт, сега след много десетилетия на непрестанен възход се намираше на върха на своята военна и държавна мощ. При това рядко на нейния трон бе седял човек с тъй неукротима енергия и способности на голям пълководец, какъвто бе тогавашният ѝ император Василий II. И отчаяната борба, която българите с редки прекъсвания трябваше да водят цели 40 години, не можеше да не доведе до пълно изчерпване на всички техни сили. Една след друга българските земи падаха под натиска на византийците, докато най-сетне в планините отвъд Преспа и Охрид намериха своя край сетните защитници на българската национална независимост.

Завоевателните апетити, които Македония през най-ново време събуди сред ръководните слоеве на някои балкански страни, потърсиха теоретично оправдание. След опитите да се пред-

стави населението на тая земя като безлична маса, която не принадлежала нито към една от съществуващите в полуострова народности, както и езикът му не можел да бъде отнесен към никой от оформените славянски езици, явиха се опитите да се фалшифицира и нейната история. И понеже епопеята на Самуила е най-крупната проява в македонското минало, съвсем естествено се породило желанието да се отрече нейният национално-български характер. Но стремежите на заинтересуваните се съгласяваха само до тоя пункт. От там нататък всеки от тях търсеше да представи Охридското царство в светлина, която му беше най-износна. Тъй изникнаха за това царство теории не само несъвместими, но и в крещящо противоречие една с друга. Докато сърбите искаха да докажат, че то представляло една просто „славянска държава“, която нито по етническата принадлежност на населението и нито по съзнанието му не могла да бъде считана за българска, румънски учени си бяха поставили задачата да убедят света, че истинските създатели на това царство били балкански власи, също както влашки помади са били и всички ония, които леели кръвта си за неговото създаване и запазване.

Тия внушения може би оказаха известно въздействие над обществата, всред които сами бяха изникнали. За учените, незаинтересувани и добре осведомени върху миналото на балканските земи и народи обаче, те представяха лишен пример за низините, до които може да бъде смъкната науката, когато от нея бъде поискано да намери оправдание за всяко замислено или извършено насилие.

За събитията около възникването и падането на Охридското царство научното изследване разполага с известия, почти съвременни нему, и навсякъде, гдето в тях се говори за земята, над която Самуил царувал, за нейните жители и за войниците, които я бранели — навсякъде се явяват наименованията „България“ и „българи“. Самият Охрид, гдето според тия известия са се намирили „дворците на българските царе“, се нарича от тях „главен град на цяла България“. Тъкмо защото най-голямото дело на императора Василий II бе смъртният удар, нанесен от него на Ох-

ридското царство, тогавашните византийци му дадоха прозвището „Българоубиец“ (Βουλγαροκτονος), с което той остана в историята и което, хиляда години по-късно, след нещастната за българите война в 1913 г., с гордост си прикачи един негов малък приемник, гръцкият крал Константин. „Славяни“ тогавашните жители на Македония бяха толкова, колкото и техните сънародници в балканския североизток. И едните, и другите говореха славянски, но както и сега, тоя славянски език и тогава бе българският. А независимо от езика и едните, и другите живееха със съзнанието, че са части от един и същи народ — българският, и именно това съзнание бе изворът на нравствената сила у всички ония, които мряха по бойните полета, гдето се решаваше съдбата на Охридска България. Що се отнася до власите, за тях през тая епоха съществува едно-единствено известие: някъде в южна Македония между Преспа и Костур от „скитници власи“ (παρὰ τινῶν οὐρίτων) е бил убит братът на Самуила, Давид.

След като Охридското царство бива унищожено, под византийска власт падат всички български земи. От тях били образувани няколко административни провинции. Но характерното в случая е, че докато за означение на всяка от тях било намерено по едно ново название, името България оставало да означава само провинцията, която била образувана от македонските земи. Нейният административен център, първоначално навярно в Охрид, бил преместен по-късно в Скопие. Как са гледали тогавашните византийци на Македония и на нейното население, се вижда от друг факт. Тяхното господство над всички български земи траело повече от век и половина. През целия тоя период обаче с името „българи“ те означавали само жителите на македонската си провинция. Българите, които живеели на север от Балкана, били наричани от тях с архаизиращото име „мизи“, или жители на „Загора“ (т. е. на земята „отвъд планината“).

След като българската държава изчезнала, променено било и правното положение на българската църква. Нейният върховен глава бил оставен да резидира и занапред в Охрид, но му било отнето патриаршеското достойнство и от сега нататък той тряб-

вало да се задоволи с титлата архиепископ. При все това под неговата духовна власт била оставена по-голямата част от областите, над които българските патриарси заповядали и по-рано, през епохата на старото Преславско царство. Тая Охридска архиепископия, която съществува през цялото средновековие и преживява Византия, бива унищожена от османските султани едва през втората половина на XVIII в. През течение на своето многовековно съществуване тя трябвало да носи последиците на много от политическите превратности в полуострова. Съответно на това се менели и границите на диоцеза ѝ, който не еднаж бил свеждан само върху земите на Югозападна Македония. Въпреки това обаче споменът, че тя се е явила като общобългарска църква, а от тук — че нейните права теоретически се разпростират върху всички български земи, никога не изчезвал. Ето защо, дори и до последните години от съществуването ѝ, нейните началници, макар и гърци, продължавали да носят гордата титла архиепископи „на Охрид и на цяла България (...)”. Както по времето на византийското робство през XI—XII векове, тъй и много по-късно, през мрачната епоха на османското господство, името българин и свързаната с него национална традиция не изчезват само в македонските земи.

С толкова по-голяма сила тая традиция и съзнанието, което я крепяло, са живели сред македонските българи през периода след разгрома на Охридското царство. Поради това, докато техните сънародници на север и изток — смазани от понесените нещастия, се мъчели по един или друг начин да се примирят с чуждото иго, македонските българи не губели вярата във възможностите да си възвърнат загубената свобода. Достатъчно било да минат тъй само две десетилетия, за да се вдигне цяла Македония на кървава борба за освобождение. За български цар бил провъзгласен внукът на Самуила Петър Делян. Какво е значението на тоя факт, показва следното обстоятелство. В планините на днешна Черна гора съществуваше по онова време едно сръбско княжество, рожба също тъй на въстание срещу Византия. Но това въстание, избухнало едва две години по-рано в област, тъй близка до

Македония, бе минало без всякакъв отглас в нея. Защо македонското население не подхвана тогава делото на своите сръбски съседи и не се присъедини към тях? Защо и сега, когато само грабнало оръжието, то не потърсило помощта им, нито каквато да била опора в тях, а по свои пътища и със собствени средства поискало да извоюва свободата си? Защото още тогава е чувствувало сърбите като чужденци и защото идеята за освобождение е била свързана у него с друга — идеята за възстановяване на българското царство.

Една фаталност осуетила тая цел тъкмо когато тя била пред своето осъществяване. Но неочакваната и страшна катастрофа не сломила духа на македонските българи. Три десетилетия покъсно те вдигат ново въстание (1072 г.). Сега вече в Македония не бе останал нито един потомък на българската царска династия, който би могъл да застане начело на освободителната борба. При все това скопските боляри, които бяха я повели, и тоя път не помислили, че за да отърват своите сънародници от чужда власт, можели да ги направят поданици на друга, като допуснат присъединението на отечеството си към съседната сръбска държава. Чувствувайки обаче нуждата от една личност, която с авторитета на своя висок произход би могла да осигури единството на движението, те при липсата на всяка друга възможност се обърнали към владетеля на съседна Сърбия с молба да им изпрати за водач своя син Константина Бодин. Но когато сръбският принц се отзовал на поканата им и се явил пред тях, те — за да подчертаят, че делото, за което бил повикан, няма нищо общо със сръбската държавност — още при посрещането му го провъзгласили за български цар. За да го почувствуват напълно свой, той трябвало да се откаже дори от името си и да вземе това на вожда на първото въстание — Петър.

Това ново освободително движение, след като в късо време измело византийската власт из по-голямата част на Македония, на свой ред свършило с пълен разгром.

Въстаналата област била повторно подложена на безпощадно разорение и кървите и пепелищата, с които била покрита, до та-

кава степен изчерпали нейните сили, че в по-нататъшната история на българските земи тя за дълго време останала на заден план.

Ръководното място тогава отново се заело от българския север, гдето век по-късно трето голямо въстание положило основите на тъй нареченото Търновско царство (1186—1396 г.). Още в самото начало освободителната борба била подхваната и от македонските българи. Сега обаче те имали да се разправят не само с византийците, но и с един друг фактор, който в даденото време за пръв път изпъква в международните отношения на Балканския полуостров: сръбската държава. Тя вече бе преодоляла центробежните сили у себе си и стъпила върху пътя на здраво развитие. Но посоките за териториалното ѝ разширение на северозапад, към областите, населени със сръбски племена, бяха заприщени. Там стоеше Унгария, която отдавна се стремеше да се затвърди върху далматинските брегове. Към тия брегове и областта зад тях бяха насочени аспирациите и на могъщата Венеция. Принудени да държат сметка за тия факти, сърбите се отправиха по линията на по-малката съпротива. Византия, владетелка на македонските земи, се намираще в пълен упадък и неудържимо се разлагаше. Освободителната борба на българите, особено в Македония, още далеч не бе приключена. Сърбите поискаха да използват тъй благоприятните за тях обстоятелства и да заграбят някои от югозападните български покрайнини. Но тия техни опити, повтаряни няколко пъти, свършваха винаги нещастно и накрай цяла Македония влезе в състава на българското царство. Вътрешни противоречия обаче скоро разслабиха неговия организъм. Династически междуособици и непрестанни войни, отначало с маджари и латинци, а след това с византийци, изтощиха силите му, прибавяха се и разоренията на татарите из отвъддунавските земи.

Вследствие на всичко това Търновска България загуби към средата на XIII в. почти всички свои южни провинции и през значителна част от своето по-нататъшно съществуване трябваше да остава в тесните предели между Дунава и Балкана. На югозапад нейна оставаше само Софийската област. Македония тогава се

превърна в плячка, за която се бореха византийци, епирци, морейски франки и неаполитански анжуйци. Въпреки това нейното население, което посрещаше с пълно равнодушие смяната на политическите си господари, никога не престана да копнее за присъединението си към българската държава. И когато еднаж, през втората половина на XIII в., цар Михаил Асен намери сгодния момент, за да отговори на тия очаквания, достатъчно бе изпратените от него войски да се явят към Вардара, за да се уверят византийците за лишен път колко недостатъчни са били тук опорите на тяхното владичество. Но обхванатата от разложение българска държава се оказа и сега също тъй малко способна да задържи владението си над македонските земи, както и остарялата Византия. Пълният упадък на тия две сили, които дотогава бяха си оспорвали преобладанието в полуострова, разчисти пречките за сръбското разширение. Към края на XIII в. сърбите завзеха Северна Македония. Използувайки все по-големите вътрешни мъчнотии на българи и византийци, те половин век по-късно слагат ръка и върху останалата ѝ част. Нейното население, преживяло толкова много превратности трябвало поне външно да се помири със съдбата си.

С изключение на албанците сърбите от онова време бяха най-изостаналият в културно отношение народ на Балканите. И това правело да се чувства още по-силно противоречието, върху което трябваше да се крепи тяхната държава, станала по едно щастливо стечение на обстоятелствата владетел на области с многовековно културно развитие. Това противоречие, засилено и от факта, че в Македония сърбите се явявали чужденци по език и кръв, обрекло тъй бързо нарасналата им държава на още по-бързо разпадане. Нейният създател Душан, поради усета за ефимерността на своето дело, напразно търсел да предотврати неизбежния ѝ край. Концесиите, които правел на старите културни и политически традиции на тая българска земя, имали само един реален резултат — да отчуждят тоя сръбски владетел от собствения му народ. И след неговата смърт развързката настъпва по един тъй естествен начин, че дори самите сърби я посрещнали с чувство на

истинско облекчение. Македония първа се откъснала от сръбските земи. За по-голямата ѝ част сръбското господство не бе траело дори четвърт век.

Като наследници на Душановото царство тука изникнали няколко малки държави, най-видната от които бе тая на Вълкашина и на неговия син и наследник Марко. Със столица в Прилеп тя обхващала по-голямата част от Западна и Средна Македония. Всички тия приемници на Душана обаче били принудени да се приспособят към действителността, която и техният предшественик не е бил в състояние да измени. Макар бивши сръбски велможи и сърби по произход, те трябвало да бъдат представители на българската държавна и национална традиция. За български владетели ги считали техните поданици, а такъв е споменът, запазен за тях дори и в сръбския народен епос.

В това състояние Македония не остава дълго време. През последните години на XIV в. тя бе завладяна от османците, а все товава нейната участ бе споделена от останали български зами. За пръв път след един дълъг период на държавна разпокъсаност те се събрани под едно управление. Македонските българи вече не бяха отделени чрез изкуствени граници от своите сънародници на североизток. Но благотворното влияние, което тая промяна можеше да упражни върху българския народ, бе спънато от цяла редица други крайно неблагоприятни обстоятелства. Българинът заживя под един режим на пълно безправие. Животът, честта и имотът му зависеха всецяло от произвола на завоевателите. Задущени бяха всякакви обществени прояви; дори публичното изпълнение на някои религиозни обичаи и обреди се оказваше невъзможно. Политическото робство бе последвано и от духовно. Начело на църковната йерархия застанаха чужденци — гърците, и те скоро, заедно с моралната поквара, която разнасяха, обърнаха религията в средство за безсрамна търговия. А в онова време върху църквата лежеше грижата за нравственото напътстване и за духовното издигане на масите. Всичко това забави, а в много отношения спря развитието на българския народ и цялото му битие застина върху едно крайно понижено равнище. Докато при всеки

един от свободните европейски народи развитието водеше към все по-голямо разширение на съществуващите общности и включваше в тях нови слоеве и части, тук действаха тъкмо противоположни тенденции. Българинът търсеше да се самозатвори и намали връзките си с общността, тъй като в само това можеше да намери относително по-голямо спокойствие и сигурност. Предимно сам трябваше той да произвежда и онова, което бе необходимо, за да задоволява материалните си нужди. Светът, в който обикновено се движеше, бе местната община, а в най-благоприятни случаи неговите познанства не се простираха подалеч от границите на дадения окръг или отделната област. Някаква връзка между различните български покрайнини се е поддържала единствено от редките странстващи монаси, които събирали помощи за своите манастири. При тия условия, въпреки това че целият български народ живееше в пределите на османската империя, неговите части бяха осъдени да поминуват отделно една от друга, без да бъдат в непосредствен и жив досег помежду си и да поддържат съзнанието за своята общност.

Общият упадък на Турция от края на XVII в. насам още повече влоши положението на християнските населения в нея. Но заедно с това все по-голямата ѝ зависимост от европейските сили я принуждаваше да излиза от своята изолация и да разтваря земите си за външния свят. Търговията ѝ с него, водена до онова време изключително чрез граждани на Дубровник, сега вече привличаше поданици и на други държави в постепенно включваше в своя кръг всички български земи. През тоя период положението на македонските българи в много отношения се оказа дори по-благоприятно от онова на сънародниците им в някои други области. Македония лежеше в сърцето на европейските владения на османците, настрана от пътищата на султанските армии и далеко от бойните полета, на които те трябваше да бранят целостта на империята. Поради това Македония оставаше запазена и от разоренията, които тия войни носеха за българския север. Животът в нея течеше всред по-малко смущения и благосъстоянието на тамошното население бе по-добро, отколкото на онова в другите

български земи. И когато започна стокообмяната между Турция и средноевропейските страни, първите българи, които завързаха търговски връзки с тях, бяха македонците. Някои от тях имаха свои представителни Будапеща, Виена и Лайпциг. Други насочиха своята дейност към средиземноморските страни.

При тая обстановка настъпи епохата на общобългарското народно Възраждане. И Македония не само че не остана настрана от него, но от нея излязоха и първите му искри. Тъй се разкри едно чудо, което външният свят и сега не може да разбере, защото съвсем естествено бе изживяното минало да доведе до съвсем други резултати. Примери за това могат да се наброят много, но достатъчно е да споменем тук един от тях. Люлка на руската история бе Киевска Русия: в нея се създаде руската народност и там в продължение на три и половина се намираше културното и политическо средище на всички руски земи. Още много рано обаче Южна Русия имаше да страда от нападенията на печенези и кумани. Татарското господство, под което по-сетне попадна цяла Русия, се стовари също тъй с най-голяма сила върху тия южни руски провинции. Поради това части от тяхното население бяха принудени да емигрират към север, гдето с течение на времето се създаде нов държавен и национален център — Москва. Между това литовци и поляци бяха успели да завладеят старите киевски земи, над които запазиха върховенството си повече от два века. И когато Москва изстъпва като събирател на руските земи и присъединява Киевска Русия, оказва се, че тук живее един народ, който и по език, и по култура представя нещо съвсем отделно от русите в московското царство. Вековете и нееднакви условия на историческо битие в двете отделени една от друга страни бяха създали от някогашната руска племенна общност две съвсем различни народности: великоруска и украинска.

Общо взето времето, през което македонските българи бяха живели откъснати от останалата част на българския народ, бе много по-голямо, отколкото онова при украинци и руси. Чуждото господство, което за северните български земи настъпи с турското завоевание и трая почти петстотин години, за Македония бе

започнало много по-рано и с мимолетни прекъсвания продължи цели девет века. През този период като нейни господари се явяваха едно след друго византийци, сицилийски нормани, франки, отново византийци, сърби, турци и повторно сърби. Как бе възможно тая нейна дълга политическа изолация от останалата част на българските земи и влиянията, на които бе изложена от всички тия чужденци, да не доведат до последици същи, както в Русия — до разпокъсване на някогашното българско народно единство и обособяване на двете му части в отделни народи?

Чужденците, които отнасят от Македония бегли впечатления, недоумяват и пред нещо друго. Когато искат да се осведомят за нейното минало и слушат да се говори за Бориса и Самуила или чуват имената на Климента и Наума, те неволно си задават въпроса: нима правата над една земя могат да бъдат основани върху действителност, погребана под праха на цяло хилядолетие? Специално днешните немци, напр., си спомнят, че едно тяхно племе, франките, бе основало някога френската държава, на която бе дало и своето име; че германец е бил и Карл Велики, който освен това заповядал и над голяма част от днешните немски земи. Те, днешните немци, обаче не считат Карла Велики за свой и отдавна са го отстъпили на французите, както не считат и Франция за страна, върху която могат да предявят някакви исторически права. Защо българите в случая се явяват със съвсем други разбирания? Няма ли Македония своя по-нова история, която нарочно се потулва, и какво е народностното начало, изявено в нея?

Отговорът на всички въпроси от този род е съвсем прост. Ако имената на Климента и Самуила греят тъй ярко в съзнанието и на македонца, и на северния българин, то е, защото представят символ и завет. Символ на българщината, която именно през онова далечно време се утвърди на македонска почва и се подготви за подвига, чиито внушения преживяха вековете. И завет да се пази оставеното от дедите достойно. Всичко, което след това настъпи, бе с редки прекъсвания само безкрайно политическо робство. И ако въпреки носените от него беди и страдания македонският българин не измени на своята народностна същност, а със

страстна привързаност пазеше от чужди влияния своя бит и език, това се дължеше именно на живите предания за оная пълна с културни постижения и кървави подвизи епоха, когато нему бе се паднала завидната, но и тежка участ да бъде първият зидар на своята народност и последният воин в делото за спасение на нейната държавна независимост.

Ето защо, след като бе люлка на българската средновековна просвета, Македония стана родина и на новото българско възрождане. Монахът Паисий, от чиято „Българска история“ (1762 г.) то получи началния си тласък, бе син на македонската земя. От нея излязоха и двама от първите новобългарски книжовници — Йоаким Кърчовски и Кирил Пейчинович. Първата българска печатница (1838 г.) бе отворена също тъй от един македонец — монаха Теодосий Синаитски — и в Македония.

Възродителното движение сред българите отначало се изразяваше в стремеж към просвета и създаване на собствени училища. Но тук то срещна съпротивата на гръцката църква. Нейните представители вече живееха с мечтата да възкресят старата византийска империя и не можеха да се отнесат благосклонно към спестяването на народа, чиито земи трябваше да образуват главната съставна част на нейните владения. Тъй в стремежа си към народностно самоопределение българите по необходимост трябваше да започнат борба за освобождение от гръцката църковна власт и за независима национална църква.

Поради това че измежду всички български земи Македония лежеше най-близо до старите гръцки области, натискът на гърцизма в нея бе по-силен от всякъде другаде. Поради това и борбата, която тукашните българи имаха да издържат, бе най-ожесточена. Те собствено и най-рано я подхванаха. Гражданите на Скопие първи прогониха своя гръцки владика (1833 г.). Техният пример скоро бе последван от другите български градове на север и на юг. Клеветени пред турската власт, водачите на това движение, идещи из всички обществени слоеве, бяха пращани по заточение или гниеа в затворите. Двама от най-видните измежду тях, братята Миладинови, заплатиха с живота си за своята вяр-

ност към род и родина. Но тяхната трагична участ удвои броя на ония, които идеха да ги заместят, защото зад тях стоеше вече цял народ. И когато тая борба завърти с учредяването на българската независима църква, македонските българи можеха да посрещнат това събитие с гордото съзнание, че то се дължеше толкова на техните сънародници на север, колкото и на самите тях.

Наистина гърците и след това не искаха да се примирят със станалото, а усилията им да спасят поне част от положението си в някои македонски покрайнини продължиха до най-ново време. Но тия усилия носеха всички белези на безнадеждността.

А едва що удържали победа над един противник, македонските българи съвсем неочаквано се озоваха срещу друг. Това бяха сърбите. До седемдесетте години на миналия век те се отнасяха съчувствено към българския национален подем, а считаха и Македония за българската земя. Но времената вече бяха се изменили. Сърбите, които вярваха, че са призвани да бъдат водачи на балканското славянство, изведнаж видяха да се навдига редом с тях един многоброен народ с вяра в себе си и с ясно съзнание за своите бъдещи задачи. И разбраха, че ако процесът на пълното му обособяване продължи със същия темп, всички техни планове за политическа хегемония на Балканите са обречени да станат една химера. Опасността трябваше да бъде предупредена к сърбите не се поколебаха да си послужат за това с всички средства.

Задачата им бе улеснена от положението, настъпило а Балканите след войната в 1877—1878 г. Създадената чрез Санстефанския договор България, в чиито граници влизаха почти всички български земи, бе разпокъсана от Берлинския конгрес. Наред с васалното на султана българско княжество образувана бе автономната област Източна Румелия, докато цяла Македония бе оставена в старото си положение на обихновена турска провинция. Преди да мине едно десетилетие обаче, тази изкуствена система получи първия си удар: Източна Румелия се присъедини към княжеството. Просто погледнато, тоя акт представляше посегателство само върху суверенните права на султана. Но сърбите го посрещнаха като акт, насочен срещу тях, тъй като чрез него равно-

весието в полуострова било нарушено в тяхна вреда. За да го възстановят, те почнаха война срещу България, но тя свърши печално за тях. Това обаче не ги отчая. Нужно бе да се вземат мерки, за да не се повтори в Македония онова, което вече бе станало с Източна Румелия. И пред тъй поставената задача се оказа, че сърбите могат да разчитат на съюзници. Това бе на първо място самата турска власт. За тогавашна Турция българската държава вече се явяваше най-опасният балкански съсед, както, от друга страна, и македонските българи бяха най-[не?]надеждните от всички султански поданици. Гърците, за да запазят в Македония онова, което още им оставаше, бяха не по-малко готови да окажат съдействие на всеки противник на ненавистните им българи.

Богато платените агенти на сръбската пропаганда плъзнаха тогава из македонската земя, за да създават сърби в нея. Срещнали стихийен отпор всред населението ѝ, те с мълчаливо съдействие на турската власт прибегнаха до терор над него. Тъй, чрез подкупи и насилия, изникнаха сръбски училища в някои места на Северна Македония, гдето никога сърби не е имало и в които поради това броят на сръбските учители бе по-голям от този на техните ученици. В услуга на тая сръбска политика в Македония се яви и царска Русия. За да откъсне сърбите от тогавашна Австро-Унгария и ги използва като оръдие в европейската си политика, тя чрез своята дипломация съдействуваше да се увеличат концесиите, която султанското правителство и без това им правеше в Македония. Тамошните българи, изложени на непрестанен натиск, трябваше да отбиват удари, идещи от най-различни страни. Създадената през 90-те години на миналия век Вътрешна революционна организация, чиято цел бе чрез въоръжено въстание да подготви освобождението на Македония, трябваше поради това да води борба на няколко фронта — не само срещу турската власт, но и срещу негласните ѝ съюзници. Опряна върху подкрепата на цялото българско население в областта, тя дълго време свеждаше към нищо всички минутни успехи на противниците си. Но от голямото македонско въстание в 1903 г. тя излезе значително разнебитена. Поради това и съпротивата ѝ срещу въоръже-

ните банди, които Сърбия изпращаше да тероризират разореното и покрусено от неуспеха на революционната борба население, вече не можеше да бъде тъй плодотворна.

Останалото е добре известно. Българите понесоха най-голямата тежест във войната, която балканските държави почнаха през 1912 г. срещу Турция. Резултатът бе, че след като Македония бе освободена от дотогавашните си господари, сърби и гърци се споразумяха зад гърба на третия си съюзник и за тази страна, поделена между тях, започна периодът на ново робство, много по-тежко от преживяното.

Иван Дуйчев

ПРИЛЕП В НАШЕТО МИНАЛО

(Реч, произнесена на 4. VII. 1941 г. в гр. Прилеп)*

Уважаеми Госпожи и Господа, Скъпи братя прилепчани,

Преди повече от тридесет години „Прилепската спомагателна дружба в София“ издаде една малка книжка, в която гордо се заявява, че Прилеп — това е „чудната и яка твърдина на българщината в Македония“ и че този град „през цялото двойно робство е бил истинска крепост на българщината в този чуден български край"... Новите събития в течение на последните години, когато югозападните български земи попаднаха под ново робство — по-тежко от всяко друго, — подложиха на още по-страшни изпитания тези български земи. Вместо да сломят духа на тукашните българи, те го калиха още повече и утвърдиха още по-силно тази твърдина на българщината... Днес тази древна българска земя — земята на светите солунски братя, на Миладиновци, на Пърличева, на Жинзифова, на Джинот и на всички ония борци за българщина, чието име е безброй — отново се обедини с майката Родина. Ние се връщаме тук като воители, които е трябвало временно да отстъпят пред врага равнините, но са оставили там, по планинските възвишения, своите верни стражи... Ние се връщаме при вас след години, след десетилетия... и ето стражите не спят, те са будни до сетния час и духът им е несломим... Поклон пред вашето мъченичество, чрез което запазихте на Родината прекрасен роден край. Пазихте го през вековете — без корист, без мисъл за награда, с едничката мечта да го видите свободен и обединен с всички български земи... Родината нивга не ще забрави вашия подвиг и вашето мъченичество! Това признание е най-добрата отплата за вашето дело.

---

* Источник: http://www.kroraina.com/knigi/poklon/i_dujchev.htm

Малко са градовете по българските земи, които могат да съперничат на Прилеп не само по здравината на своята българщина, но и по своята дълбока българска старинност. Изглежда, че началото на града се крие още в ранното средновековие — във времето преди основаването на българската държава. При настаняването на славяните на Балканския полуостров през втората половина на VI век или началото на VII век границите между българските и сърбо-хърватските славяни се очертали твърде определено: по течението на река Морава, от изворите и до нейното устие, после на юго-запад до Адриатика при Шкодра. Най-ясната отлика между тези две различни славянски групи е бил езикът. Говорът на българските славяни се е отличавал с употребата на звуковете щ, жд, носовките Ж - он и А - ен, и най-сетне с **Ѣ** - я. Запазените местни имена със следи от този български изговор са най-ценните белези за определяне пределите, в които се настанили българските славяни. Името на града Прилеп е засвидетелствувано твърде отдавна, още през самото начало на VI век, във формата Прилеп или, според византийския надпис, *Πριλαπλος*, значи с несъмнената употреба на **Ѣ** - я. Това показва, че първоначалното селище е било основано и наименувано от поселилите се тук български славяни. Малко по-късно, обаче, към това чисто славянско население се присъединили известен брой първобългари. През втората половина на VII век се установил в Керамийското поле — отъждествявано от едни учени с Битолското, а от други с Прилепското поле — първобългарският вожд Кубер. Кубер, който се смята за четвърти син на Кубрата, опитал да основе със съдействието на местното славянско племе другувити първобългарска държава. Стременията на Кубера били насочени да заеме естественото средоточие на всички македонски земи — града Солун, — да утвърди там своята столица и после да разшири пределите на своята държава дори към островите и самите малоазийски земи. Начинанието не успяло, но с идването на Кубера в македонските земи тук се поселили известен брой първобългари — туранци, което оказало влияние върху народностния състав на населението.

Когато основаната в 681 г. първобългарска държава на Испериха се засилила и започнала да се разширява към юг и югозапад, македонските земи били присъединени към държавата без трудности. По времето на хан Пресияна (836—852) към първобългарската държава били окончателно присъединени днешна средна и западна Македония, областта между горни и средни Вардар и Черни Дрин, заедно с Косово поде, а на юг — до Охрид и Прилеп. Християнизиранието и славянизиранието на българския народ при княз Бориса утвърдило още по силно единството на северните и югозападните български земи. Българският княз приел в своята държава изгонените от Моравско и Панония ученици на двамата български славяни от Солун св. св. Кирила и Методия и с това запазил славянската писменост. Двама от първите ученици на славянските първоапостоли посветили живота си в служба на македонските българи: св. Климент прекарал цели тридесет години в македонските покрайнини като учител на вярата и епископ, а св. Наум бил учител и проповедник в продължение на седемнадесет години. В 893 г. Климент бил назначен за „епископ на Дремвица и Велика“. Учените твърде много са спорили относно това, где е било епископско го седалище на св. Климента. Според едно от тия мнения св. Климент бил назначен за епископ на средновековната крепост Дебрица, която се е намирала при днешното с. Дебреще или Дебрище, на северозапад от Прилеп; а с второто име „Велика“ е означено селището Белица, на юг от Кичево, при извора на един от притоците на река Велика (Треска). Според едно по-приемливо предположение Дремвица означава епархийското средище и ще да се е намирало точно в областта към Кавадарци, гдето съществува и днес с. Дебрища. С името „Велика“ е била означена областта по средното течение на реката Вардар, която в средновековието е носела името „Велика“. Гдето и да се постави обаче средището на Климентовата епископия, ясно е, че градът Прилеп е спадал в нейния обсег. Едно от главните дела на свети Климента е изнамирането на по-простата и по-достъпна „кирилица“, която след 894 година е изместила глаголицата на свет. Кирила. Климентовата азбука се разпростра-

нила и утвърдила в македонските земи. Затова тук са намерени едни от първите надписи на тази азбука. Най-старият кирилски паметник е надписът на цар Самуила от 993 г., открит в с. Герман, до Преспанското езеро. Най-близкия нему по старинност кирилски паметник произхожда от непосредствените околности на града Прилеп: това е така назования "Варошки надпис", открит в 1861 г. в стария манастир „Свети Архангел" при село Варош до Прилеп. В този надпис се споменува името на един епископ, съвременник на цар Самуила: „В лето 6504 (от С. М., а от Р. Хр. 996) почина епископ Андрей, на 17 февруарий..." Тези най-стари български паметници показват, че делото на свети Климента пушло дълбоки корени в тукашните покрайнини. В самия град Прилеп се намирало епископско седалище, което със своята просветна дейност продължило делото на светеца просветител дори в онези съдбоносни времена, когато героичният цар Самуил с нечовешки усилия отбранявал българската независимост от нападенията на ромеите. Градът Прилеп свързал своето име с най-славните и трагични дни на Самуиловото царство. В края на юлий 1014 г. византийците успели с изненада и измама да се явят в гърба на българските войски в Беласица и да им нанесат поражение. Цар Самуил едва могъл да избяга от мястото на сражението и се спасил в града Прилеп. Градът, след., е притежавал яка крепост, гдето можал да се приюти в най-опасното време владетелят на западното българско царство.

От Прилеп цар Самуил преминал в Преспа, гдето пред него се явили хиляди храбри български воители, ослепени от византийския император с безподобна и нечовешка жестокост... В средата на октомврий 1014 г. властта над българите преминала в ръцете на Самуиловия син Гавриил-Радомира. Малко по-късно вестта за тази промяна стигнала до византийския император и той бързо се отправил с войските си към Битолското поле, за та нападне българския цар, който се намирал в града Битоля. Василий II не успял да заеме града, но само опожарил дворците на цар Гавриил-Радомира. Вместо това той изпратил войски към север, за да завоюват крепостите Прилеп и Щип. Сам императорът преминал

със салове и надути кожи реката. Черна и през Остров и Воден стигнал до Солун към първите дни на януарий 1015 г. Отчаяно се борили македонските българи за свободата на българската държава срещу много пъти по-мощния неприятел. Крепостите едра след друга паднали в ръцете на завоевателя. Най-сетне страшната съпротива била сломена, императорът Василий превзел града Охрид и намиращите се там „дворци на българските царе“, гдето „богатствата им се пазели в съкровищници“ и се завърнал в своята столица.

Победителят на „оная България, която се смятала непристъпна, обширна и непревземаема“ — по думите на един съвременен византийски писател, — приел гордото прозвище „българоубиец“ в спомен на това, че разгромил западнобългарската държава на цар Самуила. Но императорът „българоубиец“ бил принуден да признае правата на покореното българско население. Той оставил управлението на завоюваните български земи на един „наместник на България“. Още след завоюването на източното българско царство в 972 г. седалището на българската патриаршия било пренесено в останалите свободни български земи — първом в Средец, после във Воден, Мъглен, Преспа, докато най-сетне в 1018 г., когато страната била покорена от ромеите, българският патриарх бил заварен в града Охрид. Така върховната власт на българската църква споделила съдбата на българската държава и съпътствувала борците за българската независимост до сетния час. Тази неразривна връзка между Самуила. и неговите воители, от една страна, и представителите на българската доростоло-преславска патриаршия; от друга, е най-добрият доказ, че Самуиловата държава е само продължение на източното българско царство — царството на Крума и на Симеона, — а не, както искат да изтъкнат някои сръбски учени, някаква особена македонославянска държава. Византийският император признал приемствеността на охридската архиепископия спрямо българската доростоло-преславска патриаршия и издал нарочни грамоти за това. Според волята на императора главата на охридската българска църква имал под своята власт като "архиепископ на цяла Бълга-

рия" почти всички земи, владени от цар Петра и цар Самуила, сиреч земите на източното и западното българско царство. В грамотата на император Василия II от 1019 г. се повелява между другото предстоятелят на битолската църква да има под своята власт също града Прилеп, Дебреше (в Прилепско на пътя към Кичево) и Велес. Тази охридска архиепископия-патриаршия просъществувала въпреки настъпилите промени в политическото положение на полуострова и въпреки накърнението на нейните права чак до 1767 г и представляла през вековете най-доброто признание за народностния характер на земите, над които владеела.

Страшният разгром в началните години на XI век събудил народностното съзнание. В продължение на XI век българите дважди се надигали за борба против ромеите с желанието да се освободят от чуждото владичество и да възстановят своята държава. Въстанията на Петра Деляна в 1040 г. и на Константина Бодина в 1072 г. имат за цел да възстановят предишната българска държава. Петър Делян бил внук на нар Самуила и се борил с ромеите като „цар на България“. Когато той и неговите привърженици се спуснали от Белград, гдето било обявено въстанието, по долината на Морава и се насочили към сърцето на днешна Македония, те провъзгласили, че е „свален вратният ярем на ромейската власт"... В ръцете на въстаниците преминали редица македонски градове — на първо място Скопие, назован „главен град на България“, защото там пребивавал византийският наместник на българските земи. Въпреки голямото въодушевление въстаниците не били в състояние — главно поради някои сторени грешки — да се борят до край със същия успех против византийските войски. Византийският император Михаил IV Пафлагон (1034—1041) потеглил със силна войска срещу Петра Деляна, който се бил установил при Остров. В страшно сражение българските войски били разбити, ослепелият чрез коварство Петър Делян бил заловен в плен и откаран в Солун. В крепостта на Прилеп се приютили сетните защитници на българската независимост. Там се приготвил за последен отпор воеводата Мануил Ивац, син на един от най-видните Самуилови първенци. Византийските пи-

сатели разказват, че този български болярин преди това се намирал измежду най-близките придворни на императора и пазел самото императорско съкровище. Когато обаче узнал за въстанието на българите под водачеството на Петра Деляна, той заграбил цялото императорско имущество и заедно с един от царските спалници го отнесъл дар в стана на новопрогласеният български владетел. Мануил Ивац останал верен на Деляна до крайния час. След пленяването му той се установил със своята войска в крепостта на Прилеп, укрепил се там с дървени прегради и дочакал ромейските войски. Но и тази последна съпротива не спасила делото: византийците нападнали с големи войски, разрушили едва поставените прегради и пленили самия Мануил Иваца. Оставала още една крепост, именно Бояна (край София), гдето се намирал боляринът Ботко със своите войски. Императорът се отправил от Прилеп към Средец (София), разбил въстаниците, нападнал и Боянската крепост и след силна битка я превзел. Жителите из областта на днешната българска столица се борили заедно със своите братя от македонските покрайнини за освобождението на страната от чуждо иго и за въстановяването на българската държава. Наистина техните жертви не постигнали целта, но събудили духа на българското население и засвидетелствували жилавостта и единството на българския народ в разните области на предишното българско царство.

Продължителното византийско владичество над българските земи не сломило духа на българското население. Избухналото в 1185 г. въстание донесло свободата на българския народ. Въстанието на Асеневци започнало, наистина, в североизточните български области, но братята освободители насочили наскоро своите погледи към югозападните български земи. Съвременен византийски писател изрично признава, че главната задача на Асеневци била „да обединят господството над мизите (сиреч над българите от Северна България) и над българите (сиреч на жителите на тема България, или днешна Македония) в едно — както било някога по-преди", — с други думи, да освободят и обединят българските земи в тяхната цялост. В крепостта Просек край

Вардара (при днешната Демир капия) се установил българският болярин Добромир Хриз. В 1201 г. Хриз завладял града Битоля, после Прилеп и някои по-далечни области, но наскоро тези градове отново преминали под властта на ромеите. Ромейското владичество обаче продължило твърде кратко време. Изглежда, че цар Калоян можал да въздвори своята власт и над тези области. Според едно сведение още по времето на този български цар били поставени български управители в крепостите около Солун и в Охридско. След смъртта на цар Калояна в 1207 г., през царуването на Борила, в държавата настъпило разцепление.

Пръв се отцепил боляринът Стрез, племенник на цар Калояна и според някои указания — брат на самия Борил. Стрез откъснал от държавата почти цяла Македония и установил своята престолнина в непревземаемия Просек. През 1214 г. българският болярин бил убит предателски от сърбите със съдействието на архиепископ Сава. Борил бил твърде слаб, за да си възвърне Стрезовите владения, и те били разграбени от цариградските латини и от епирския деспот Теодор Комини. В 1216 г. Теодор Комнин заел, според думите на един съвременен автор, „немалко земя от латините и много земя от българите, като си подчинил Тесалия, също Охрид и Прилеп...". Изкуствената държава на кир Теодора Комнин просъществувала твърде кратко. Достатъчен бил един удар от страна на българския цар Иван Асеня II — в битката при Клокотница през март 1230 г., — за да се разпадне тя напълно. Иван Асен II лесно си възвърнал всички македонски области. В нашите исторически извори за тези съдбоносни събития се разказва, че българският цар превзел „цялата земя от Одрин до Драч" и между другото — Сер, Битоля, Прилеп... В грамотата, издадена на търговците дубровничани през втората половина на 1230 г., цар Иван Асен II им дава права на внос, износ и пренос в обширната своя държава — все едно дали отиват „в Одрин или в Димотика, или в Скопската област, или в Прилепската, или в Деволската област (на югозапад от Охрид), или в Арбанашката земя и в Солун..."

Съдбата на тези области след смъртта на цар Иван Асеня II била твърде променлива. Слабите и неопитни наследници на тоя владетел не могли да запазят завещаната им държава в нейните широки предели. Още след убийството на Коломана I в 1246 г. византийците завоювали почти цяла днешна Македония и между другото крепостта Прилеп. При възцаруването на Теодора II Ласкарис в 1254 г. българите побързали да си възвърнат отнетите земи. Появата на българските войски в тези области била достатъчна, за да преминат те отново в българска власт, защото, според изричното признание на съвременен византийски автор, „тамошните жители били българи и на драго сърце преминали на страната на своите единоплеменници, като отхвърляли ярема на другоезичниците" Ромеите сами трябвало да признаят, че тези области били населени с българи и поради това въпреки подчинението на тези земи под ромейска власт „тази покорчост не успяла да закрепнеи те били винаги тайно враждебни на византийците..." Няколко време по-късно, именно през 1257 г., за български цар бил избран скопският първенец Константин Тих. Чрез това към българската държава се присъединявали югозападните български земи, назовани в неговата Виргинска грамота (издадена на манастиря „Св. Георги" при Скопие) Долна земя, в противовес на „Горна земя", сиреч северно-българските области. В пределите на българската държава влизали също Тетовско, Поречието и Прилеп с неговите околности. В своята грамота царят потвърждава властта на манастиря върху някои имоти в прилепската околност. Но още в самото начало на царуването на Константин Тих сръбите опитали да проникнат в областта на Прилеп. Сръбският крал Урош I (1243— 1276) нахлул и опустошил земите до Кичево и Прилеп без да успее да подчини на своята власт тези два града. Сведенията на тази епоха показват, че градът Прилеп е представлявал крепост, която можела да устои на вражеските нападения. Владението на епирци и никейци над града са само временни събития, които не били в състояние да променят народностния състав на населението.

Последните десетилетия на XIII век донесли тежки изпитания за българския народ: отвън страната била заплашена от нашествията на страшните татари, а вътре започнали да бушуват междуособни борби. Вниманието на народ и управници било насочено главно към тези големи външни и вътрешни опасности и никой не можел да се заеме с отбраната на югозападните български земи. Тъкмо в този период на вътрешна слабост и на всеобща загриженост за отбрана на страната от външни врагове сръбските владетели се възползували, за да насочат войските си за първи път в днешните македонски земя и да опитат да закрепят там своето владичество. До това време в Македония не е имало никакви сърби. В сръбското настъпление към Македония се долавят няколко отделни степени, при което винаги са използвани благоприятно стеклите се обстоятелства. През пролетта на 1283 г. крал Милутин заел Поречието, Кичевско и Дебърско, без обаче да установи своята власт и над градовете Щип, Велес, Прилеп, Охрид... Тези градове, след., оставали все още извън обсега на сръбската власт. Като се възползували от измяната на един византийски пълководец, сърбите заели едва в 1334 г. градовете Прилеп, Охрид и вероятно Струмица. Когато Стефан Душан завладял града, той посетил и манастиря „Трескавец“ и му издал дарствена грамота. В тази грамота сръбският владетел изтъква; че сторил това свое дарение „по подобие на древните византийски и български царе“, които преди него „владели тези земи...“. Самите византийци също не забравили за народността на населението на града. Една от най-бележитите личности в религиозните борби във Византия през първата половина на XIV век е монахът Григорий Акиндин, автор на занимливи богословски трудове. Неговите съчинения се смятат като едни от най-ценните извори за проучване на това духовно движение, което представя „борба на западната рационална и трезва схоластика с източната странна богословска мистика“. Григорий Акиндин, според изричното указание на нашите извори, е произхождал от града Прилеп, и то от български род. „Акиндин произхождаше от български род, съоб-

щава за него един от нашите исторически извори, отрасна в Битолско и изучи елинската мъдрост в големия град Солун..."

Създадената от Стефан Душана сръбска държава бързо се разпаднала след неговата смърт. В македонските земи се образували три самостоятелни княжества, в които към 1366 г. управлявали: Вълкашин и синът му Марко в Западна Македония, Углеш в Югоизточна Македония, Деяновци в Северна Македония. Най-известният от тези владетели е безсъмнено Вълкашиновият син Марко — чутовният юнак Крали Марко, възпян в народните песни. Вълкашин, Марко и Деяновци са представени в нашите и дори в сръбските народни предания като българи и владетели над българското население. Не една народна песен споменува „Марка българина“, за тази „българска земя“, над която Марко е управлявал от своята столица Прилеп, за „България кралевича Марка“. Много легенди са се създали около името на Крали Марко, за неговите подвизи и юначества и чрез тях така нашироко се е прославило навсякъде по българската земя заедно с името на героя и името на неговия престолен град Прилеп. Тъкмо поради това прославлено и познато е името на този град не само сред българи, но и сред онези, които опитваха да си присвоят онова, що принадлежише към миналото на българския народ и съставяше негова гордост. Но щом Вълкашин и Крали Марко са нистина български владетели и сами са българи, това най-добре показва колко кратковременно е било сръбското владичество в тези земи. Разпадането на Душановата държава и създаването на Прилепското княжество на Вълкашина и Марко поставя един хронологически предел на сръбското владичество над тези македонски земи: установено в Прилеп към 1334 г., то не е продължило повече от тридесетилетия... Завладяването пък на балканските земи от турците в края на XIV век поставя още по-безспорна граница на сръбското господство в Македония, което въобще продължило само няколко десетилетия за отделните области. Естествено това кратковременно и в най-голямата си част твърде слабо и чисто външно проникване на сърбите в македонските земи не е било в състояние да измени народностния характер на населението и да

убие неговите народностни тежнениа. Това българско самосъзнание на македонското население не закъсняло да се прояви през всички времена на дългото турско робство. В тези прояви на българщината градът Прилеп често има завиден дял. Сведенията за живота и състоянието на града през първите векове на робството не са много обилни, но те са достатъчни, за да се схване будният и несломим дух на населението.

Светогорският български манастир „Зограф“ е бил през вековете на турско робство едно от най-важните средища на българщината и на българската книжовност. Още през началните години на XVII век в Зографския манастир е пребивавал и творил книжовно, на хубав български език, прилепчанинът архимандрит Лазар. От неговата ръка са оставени бележки на няколко зографски ръкописа. В Зографския поменик, писан през XVI век и допълван до XVIII в., се споменуват имената на мнозина жители на града Прилеп, които посетили като поклонници манастиря. Манастирът „Слепче“, на северозапад от Битоля, също е бил книжовно средище през последните векове на турско владичество. В този манастир ще да се е отбивал често и един от първите български книжовници — отец Кирил Пейчинов, защото неговият подпис личи на един слепченски ръкопис. Българският дух е бил поддържан и в манастиря „Трескавец“. В една преписка от 1833 г. е споменат „болгарцки манастир Трескавец“. Някои от манастирските й стаи са били строени със средствата на занаятчиите от Прилеп и от някои прилепски села. Над вратата на една такава стая стои надпис от 1867 г.: иждивением болгарский от терийски еснаф... В известни случаи българското народностно съзнание е засвидетелствувано даже от люде по-прости и неуки. Така например към средата на XVIII век във фрушкогорския манастир „Фенер“ е живял като ратай българин от прилепското село Смолани. За него е отбелязано, че бил „родом от Болгарин из села Смольана“...

През епохата на народностното Възраждане свидетелствата за проявата на будния български дух на населението от града и околните села се умножават извънмерно много. От прилепското

село Дабница произхождал Доситей Новакович (1784—1854), който прекарал известно време като монах в Зографския манастир, по-късно бил въздигнат епископ в Зайчар, а после в Неготин. В бележка от 1831 г. се споменува: „нашия българин зографски... господина епископа Доситея...". В документ от 1826/7 година се указва изрично, че в „Битоля, Тиквеш, Прилеп, Мъглен, Воден и другаде живеят чисти българи..." В дописка в „Цариградски вестник" от 1852 г. се казва, че „Прилеп е красен град древно български", а в пътните бележки на две чужденки от 1863 г. се споменува, че „населението на града Прилеп и на неговата околност е българско".

През XIX век българският народ преживя разцвета на своето народностно Възраждане. В тежките борби за извоюване на духовна свобода от потисничеството на гръцкото духовенство, както и в бунтовническите движения за освобождение на страната от турска робия Македония заема челно място. Из македонските покрайнини изпъкнали първите просветители борци против гръцкото духовенство и против турската власт. Населението в Македония е в допир с няколко инородни елемента: гърци, турци и сърби. Това винаги е изостряло извънредно много неговото народностно чувство и е засилвало съзнанието за народностната му обособеност. Този буден народностен дух всред македонското население станал най-добрата поддръжка на вечно живата книжовна традиция. Както през средновековието едни от най-ценните паметници на българската книжнина са създадени в македонските области, така и сега, във времето на народностното Възраждане, тук се появили първите български книжовници. Всред събитията на нашето Възраждане неведнаж се споменува името на града Прилеп, и то във връзка с едни от първите ни възрожденци. Прилеп е участвувал в борбите за създаване на свободни български общини — за родна просвета чрез училища, за богослужение на майчин език и за родно духовенство. В 1836 г. дошел да се учи в Прилеп Недялко Бойкикев от село Кучевища (Скопско) — познат повече с духовното си име Натанаил Охридски. Сам той разказва, че постъпил при своя сродник духовника

Манасий, който му намерил домашен учител. Това станало понеже „в Прилеп тогава се учеха само по славянски църковни книги. Българското взаимно училище, пише той, тогава по тия страни не съществуваше, а за гръцки прочит или за училище гръцко в тия времена не се и споменуваше нито в Прилеп, нито пък във Велес... В Прилеп тогава беше учител по църковни славянски печатни и ръкописни книги едно 18-годишно момче, именован Константин..." Натанаил четял в Прилеп книги и ги превеждал „заради любящите набожност прилепски юноши и старци". Той заемал освен това книги и ръкописи от библиотеката на манастиря „Трескавец". От тези книги Натанаил избрал някои места, които били използвани от отца Манасия за проповеди. Когато през май 1837 г. Натанаил напуснал града, за да замине за чужбина, той не скъсал връзки със своите познайници и сътрудници в общата народна работа. Из Киев той продължил да им праща писма:

„Моите писма за наука се четяха в Македония, в градищата Прилеп, Велес и другаде", пише сам той.

В новата част на града Прилеп през 1838 г. била изградена българска църква, около която се обединила българската църковна община. Незабравимо е името на един от най-първите деятели от онова време — Хаджи Христо Логотет, защитник на народа и негов представител пред гърци и турци. Помнят се неговите пламенни увещания: „Крепете българското, оти овие (владиците) сакат да ни стопат!" Тази църковна община поела тежката грижа да уреди народно българско училище. И наистина през 1843 г. в двора на църквата „Св. Благовещение" - името е предзнаменование! — било изградено училището. В него учителствували Жинзифов — бащата на един от първите наши лирици; Димитър Миладинов от прекрасната Струга, който събрал народни песни и от тук; охридчанинът Григор Пърличев, който въпреки съблазнителните предложения на гърците останал верен на своя народ; Кузман Шапкарев от Охрид, вещ събирач на народни умотворения...

В 1858 г. тук учителствувал Йордан х. Константинов - Джинот от Велес, който допринесъл не само за уредбата на тукашното

училище, но и за пробуждане на народния дух. Безпримерно е неговото родолюбие: „И ако ме пита някой: школки човек ли си (сиреч учен, привърженик на гърцизма), или си българин, аз веднага отвърщам: българин съм! — пише той още в 1851 г. — Защото не е честно за моето славянобългарство да върша зло и лукавство. Истинският българин не лъже, не завижда, не се лени, не лицемери, не блудствува, за печена кокошка вярата си не променя... Заради това съм българин... за това имам вяра, надежда и любов.“ „Аз съм българин, плача за нашите изгубени братя, които са в Долна Мизия (Северна България)“, пише той другаде, и в тези кратки слова е изразил мисълта си за единството на българския народ. През време на своя престой в Прилеп Джинот развил голяма просветна дейност, като държал беседи против гръцкото духовенство и устроил просветен кръжец, който станал основа на читалището, основано в 1867 г. Движението в Прилеп дало отгласи в някои от близките градове. В дописка от Битоля, поместена във вестник „Македония“ през 1867 г., се защитават прилепчани срещу укорите, че „биле прости, невежи и немарливи към учението... Прилепчани сет самата причина, що ние (в Битоля) си отворихме колко-годе очите, се опознахме, оти сме бугари, издействувахме да си имаме едно общонародно бугарско училище и най-сетне кладохме в църквата св. Неделя един поп да ни служи на майчиния ни език“. Наистина Прилеп се прославил със своето добре уредено училище, което било посещавано от 400—500 ученици. Грижите на прилепската българска община за училището се долавят и в едно писмо от 1865 г., в което се казва, че се дири нов учител, „понеже преди три години българският ни учител... умре, потърсихме друг да наместиме на овдовелото място“. През 1866—1877 г. учителствувал пловдивчанинът Никола Ганчев-Еничеров, препоръчан от Яким Груева и Христо Данова. Нему се дължат първите почини за организиране на учителството. От 1874 до 1877 г. бил директор на училището щипянинът Йосиф Ковачев, по-късно професор в Университета. Не бива да бъде отминат с мълчание също и един от най-видните представители на нашата църква в ново време — старозагорският митрополит Ме-

тоди Кусев, чието име е така тясно свързано с близкото минало на града Прилеп.

Заедно с просветното движение вървяла и политическата борба, в която участвували представители на всички български земи за общото освобождение на Родината. Във втората българска легия, учредена в Белград, се записали и българи от Прилеп. В четата на Хаджи Димитра и Стефан Караджа през 1868 г. участвувал и прилепчанинът Никола Иванов. Още по-голямо е участието на прилепчани в дейността на Вътрешната революционна организация и на Върховния македонски революционен комитет.

Неизброими са жертвите в тези полувековни борби... Коя майка не е загубила сина, коя жена — мъжа, брата или близки, паднали в тези борби! Това бяха жертви за свободата на тази свидна българска земя. Но днес ние отново сме обединени и свободни. Осъществена е мечтата, в името на която се бориха и загинаха тия безчетни борци за освобождението и обединението на българския народ. Тези жертви днес са изкупени и тяхното мъченичество днес е възнаградено. Но борбата не е свършена. Сега ни предстои да запазим, да утвърдим и възвеличим своето. Прилеп има славно минало, чрез което прилепчани са били винаги един от стълбовете на българщината. А българската народност ще бъде крепка и ще пребъде само когато тези стълбове са здрави и непоклатими. Миналото е живо наследство, а не мъртва приказка само тогава, когато ние сме достойни за него. А един народ е достоен за своето минало, ако може да притури нови и светли имена и дела към имената и делата на бащи и деди. Нека се покажем достойни за нашето минало в новата борба за утвърждаване и възвеличаване на българщината! В това ще участвуваме, както и досега, всички: вие, майки, сестри и девойки, които така свято пазихте до днес нашия хубав български език, нашата вяра, нашите обичаи и нашата украса — за да ги предадете на чада и внуци; вие, бащи и братя, които с кървави страдания бранихте от враговете толкова дълго и така всеотдайно всичко българско. Само когато запазим бодър и крепък този дух на българщината, ние ще пребъдем единни и мощни!

Проф. Михаил Арнаудов

МАКЕДОНИЯ КАТО БЪЛГАРСКА ЗЕМЯ

(Беседа, държана в гр. Битоля на 4 юлий 1941 г.)*

Уважаеми граждани и гражданки на град Битоля!

Академическият съвет на университета „Св. Климент Охридски“ в София предприе, на чело с г-н ректора, протопросвигер Ст. Цанков, едно пътуване до града на своя покровител, за да засвидетелствува преклонението си пред една велика памет и за да изкаже на българите в Македония сърадванията си за новоизвоюваната им свобода. Каква несравнима радост и какво дълбоко нравствено удовлетворение изпитахме ние, представителите на най-високото учебно заведение в България, когато стъпихме на македонска земя, без да се чувствуваме външни гости, ограничени и подозрително следени от някаква омразна за народа власт, едва ли е нужно да изтъквам. Откак поздравихме с възторг при старата граница до Гюешево първите срещнати македонски българи, и до тук, гдето в сърцето на Македония можем да доловим отново силата и твърдостта на българския дух, ние непрестанно бяхме в някакво непреживявано по-рано възмущение, при съзнанието, че е сбъднат един вековен блян на народа отсам и отвъд Рила, че сме пак единно национално тяло и че занаяпред ще имаме обща и нека се надяваме, по-честита съдба. Не ще мине много време и тук ще настъпи мир и благата на свободата ще дадат възможност на всички да се чувствуват щастливи синове на уголемена и мощна България. Тогава ще започне всестранен подем и тогава Македония ще приобщи най-тясно своите културни стремежи, както и своите обществени и стопански почини, към тия на стара България. Навред тук ще се основат нови просветни огнища, ще проникне забранената до вчера българска книга, ще се открие простор за скованите енергии, ще се явят учители, лекари, юристи, агрономи и всякакъв род държавни служители, които ще бъдат в

---

* Источник: http://www.kroraina.com/knigi/poklon/m_arnaudov.htm

помощ на населението, за да се приспособи то към новия държавен ред и за да се приложат общополезните мероприятия, които трябва да тласнат напред духовния и материалния разцвет на тази пренебрегната от завоевателите българска област. Временно ще бъдем всички принудени да претърпим някои лишения и несгоди, наложени от войната, която бушува. Но тия лишения и несгоди, колкото и мъчителни сега, ще изчезнат бързо, щом настъпи успокоение в света и щом се отдадем на мирна творческа работа в целокупна България. Да понесем със самообладание бремето на размирните години и да платим така една сравнително лека дан на освобождението, което при други условия би ни коствало потоци скъпа българска кръв, е мъдро повеление на момента. И нека сега, когато припомним великото историческо събитие — извоюването на македонската свобода и съединението на всички българи под скиптъра на обичния български цар Борис III, ние изказваме благодарността си към Германия и към нейния водач Адолф Хитлер за указаната нам помощ, в името на крепкия съюз между двата народа, германския и българския, на изпитаното братство по оръжие и на общия идеал за правда в уредбата на Европа.

II

Дошли да посетим града, който е бил ключ на Македония, по израз от времето на възраждането, дошли сме да се срещнем с гражданите, които са достойни потомци на борците за българска просвета и български права в миналото, като братя Мишайкови, братя Робеви, Димитър Радев и други, ние ви носим, драги битолчани, поздрава на всички професори от университета, между които има и голям брой македонци. Приветствувани от вас на чиста българска реч, на сладкия местен говор, който ви прави чест поради привързаността към старото езиково предание, завещащо от свихе равноапостоли Кирила и Методия, ние се радваме да ви намерим все с такъв бодър и здрав дух, какъвто са имали

всички битолски граждани някога. Вие не се поддадохте и продадохте на сръбската и на гръцката пропаганда в турско време, преди 1912 г., когато те, богато субсидирани от вѣн, правеха опити да задушат българщината и да подкопаят доверието ви било към Екзархията в Цариград, било към българската държава. Наопаки, вие храбро отстоявахте националната си чест и делото на вашите български учители и свещеници, без да трепвате от интриги и преследвания, без да се съблазните от обещанията за помощ в робството си от страна на Сърбия или на Гърция, които искаха да разширят границите си в този чужд за тях край. По-трудна и почти невъзможна ставаше борбата за опазване на българското културно наследство и на българското слово през време на сръбското надмощие тук, след 1918 година.

Сърбите отсам границата към Лерин и гърците отвѣд тая граница полагаха всички усилия, за да претопят българската маса, като я накарат да забрави потеклото си, книжнината си, паметниците си и стане тор на чуждата езикова, политическа и държавна нива. Но всички притеснения и насилия удариха на камък пред твърдата воля — ваша и на всички македонци, да не се откажете малодушно от рода си. Колко малко бе постигнато в посоката на това погазване на народността ви от сърби и от гърци, въпреки всички терор на властта, показва вашата стихийно проявена любов към българския войник и към представителите на българската държава, дошли тук неотдавна, за да осигурят реда и облекчат положението ви във всяко отношение. Несъмнено, по-младите поколения, които не знаяха борбите и жертвите на бащите си и нямаха възможност да се учат на български език в български училища, бяха застрашени отчасти да повярват на сръбските и на гръцките басни за миналото и за народността си. И все пак душата на македонската младеж, колкото се отнася до мнозинството на народа по градове и по села, не можа да бъде покварена. По невидими пътища тук проникваха ободрителни гласове от свободна България, революционната организация успяваше да разпалва патриотическото въодушевление, и така надеждата за от-

хвърляне на новото иго, несравнено по-зло от турското, не ви напускаше.

Едничката пакост, която можеха да сторят сръбските школи, беше тая, че македонската млада интелигенция се лиши от положителни знания за историята на земята и на народа си, че тя не умееше вече, при липса на български книги, да защити документирано правото си, естествените си връзки с всичко българско. Но сега, когато отново се отваря широко вратата към общото отечество и когато свободно може да се говори за миналото и за бъдещето на Македония, всички вие имате възможност да проверите сръбските и гръцки ге твърдения и да застанете здраво на позициите, както се държаха тъй храбро от няколко поколения ваши предшественици. Ще ми позволите тук, в няколко минути, да засегна най-общо проблемата за Македония, за да припомня някои безусловно верни факти, полезни при създаване на новата и окончателна българска общност на Балканите. Така ние, вашите приятели от университета, кръстен на името на охридския светец Климента, ще изпълним едно задължение пред паметта на този мъж, който цял живот просвещаваше и напътстваше към напредък българското население в тези места. Но така ние ще отбием и интригите на съседите си от север и юг, когато те искат да заблудят света върху истинския характер на населението в тези предели и се мъчат да обосноват някакви мними права за владичество над него. Тъкмо поради неспирната агитация на врагове ге ни пред европейското обществено мнение, свързани с щедро пилени средства за спечелване на пресата на Запад, нашите жизнени интереси са били често отричани от известни заблудени среди и нашето право дело е страдало силно, за пакост на българщината в Македония. Благодарение на тази агитация, не по-малко и на користните домогвания на някои велики сили, ние сме били ощетявани на конгреси и при други случаи, гдето се е чертаела политическата карта на Балканите. Частно Македония, която като географско-етническа единица стои в органическа спойка с целостта на българското жизнено пространство в Югоизточна Европа, е била в чужбина предмет на спорове и дипломатически комбина-

ции, които не винаги са се вдъхновявали от желанието да се намери самата истина. Бидейки в състояние да знаем отблизо и най-положително тази истина, както тя се признава впрочем и от видни безпристрастни учени на неприятелските страни. Германия и Италия, ние, професорите от Софийския университет, смятаме за необходимо да изнесем и пред вас следните основни гледища, които ще трябва да се вземат под внимание при изясняване на македонската проблема и при отстраняване на натрупаните до сега несправедливости и противоречия по нея.

III

На първо място ще изтъкна народностното гледище по този жизнен за нас, българите, въпрос.

Всички обективни наблюдатели на народностните отношения на Балканския полуостров са признавали численото първенство на българския народ, като при това не са делели главното население на Македония от населението на Северна България и на Тракия. Македония като област, очертана на север от Рила и Шар, на запад от албанските планини, на юг от р. Бистрица и Атонския полуостров и на изток от р. Места, е обитавана от VII век насам предимно от българи. Гръцкият етнически елемент се е запазил в някои южни и източни краища, турският — сравнително по-нов и в постоянен упадък — в изолирани гнезда по течението на р. Вардар, а албанският — с агресивността си от XVIII век насам, поддържана от местни феодали-насилници и от турското правителство — в няколко купчини селища източно от албанските планини. Българският народностен характер на Македония, в нейната цялост, не е подлежал никога на съмнение и множество свидетелства на незаинтересувани пътешественици, етнографи и езиковеди потвърждават това. Не само прастари български градове и села, които стоят в тясна поселищна връзка помежду си, но и прочути от много векове български светилища са придавали на тези предели най-определен народностен отпечатък Достатъчно

би било да поменем старославните манастири „Св. Пантелеймон“ в гр. Охрид, основан от св. Климент Охридски; „Св. Наум“ край Охридското езеро, основан от едноименния светец при съдействие на царете Борис и Симеон; „Калища“ до гр. Струга; „Пречиста“ край гр. Кичево; „Св. Иван Бигор“ в долината на р. Радика, северно от гр. Дебър; „Св. Атанас“ при Лешок, край гр. Тетово — и много други още, които, издържани и тачени от българското население като места за масово благочестиво поклонение, са крепели народностното чувство и са давали български облик на тези покрайнини. Нищо подобно като културно-религиозни центрове, разсадници на писменост и символи на народностно минало, не знаят ни албанци, ни други случайни етнически елементи, като аромъните например, в Македония.

До неотдавна българският елемент тук е бил още компактен и значителен, отколкото той се представя при някои по-нови раздвижвания. Гръцката денационализаторска черковна пропаганда, поддържана особено ревностно преди освобождението на България от атинското правителство и от Цариградската патриаршия, и албанските прониквания, насърчавани от турската централна власт и от местните бейове, за да се изместят трудолюбивите българи или се убие у тях всеки дух на непокорство и на стремеж към свобода, са успели да разреждат в някои пунктове българските поселища. Стотици хиляди българи, преследвани от покварената администрация на Абдул Хамида, която е пълнела с тях затворите, и от нападенията на албанците, е трябвало да емигрират в съседните или по-далечните страни, особено в България и Америка, за да спасят живота си. Така албанците правят на запад, по Горния Вардар и край Дебър, Охрид и Костур, някои завоевания, които колкото и гибелни за българите в икономическо и социално отношение, не са били в състояние да накърнят българската физиономия на тези предели. Нека се помни обаче, че в областта Гора, на северозапад от Шар, и в други части на вътрешна Албания има и досега много български селища, които са остатък от по-значително, насила помохамеданчено население. И както ние не претендираме да бъдат тези места присъединени към

България, така и Албания няма право да претендира за български области, в които живее незначително албанско население, съставено само от късни пришелци. Изцяло взета, Македония се представя и днес, въпреки всички насилствени или доброволни изселвания на българското население, продължени систематично и под югославско управление, като българска в етническият си лик, културният си живот и икономическото си развитие. Турци, гърци или албанци не са могли нито числено, нито стопански да се наложат като господстващи и да нарушат старата българска основа на страната.

IV

Колкото се отнася до историко-политическото гледище по предмета, ще забележа следното.

До Берлинския конгрес от 1878 г. не съществуваше никакъв македонски въпрос за европейските кабинети. Имате само един общобългарски въпрос — тоя за гарантиране гражданските свободи и културните права на българското население, което обитава средищната зона за Балканите — от Добруджа до Костурско и от Ниш до Одринско. В своите познати на пъл свят предели българският народ образува непрекъснато и здраво ядро, което има един език, една религия, една книжнина и еднакво силно развито народностно съзнание. Гигантската борба на българите през XIX век за духовно обединение, и то около една независима черковна власт, на която се падаше, по законодателните традиции в Турско, и светска юрисдикция, завърши в 1870 г. със създаването на българската автономна екзархия. Съгласно с фермана за учредяването на тази българска народностна институция трябваше да се произведе плебисцит в частите на Македония, подвластни до тогава духовно на гръцката патриаршия. Въпреки всички противодействия на тая патриаршия, Македония се изказа, под пряката контрола на турското правителство, в преодоляващото си мнозинство в полза на българската екзархия. Така се установиха

български владици в Скопие, Дебър, Охрид, Битоля и другите и български екзархийски наместници в Костур, Лерин, Воден, Енидже Вардар, и така в диоцеза на тия епархии влязоха всички българя на Македония, включително и тия в съседство с българо-албанската граница: в Тетовско, Гостиварско, Кнчевско, Стружко и т. н. На конференцията в Цариград от 1876 г., на която бяха свикани представителите на Великите сили за да установят автономията на някои народностни групи в Европейска Турция, западната граница на България беше прокарана, по силата на етническият принцип, така, че Ниш, Скопие, Тетово и Охрид, с целия Нишки и целия Скопски санджак, и градовете и околията Костур и Лерин оставаха в проектираната българска държава.

Договорът от Сан Стефано от 19 февруарий 1878 година, който определяше границата на новото българско княжество, даваше градовете Ниш и Лесковец на Сърбия, но само като компенсация за участието ѝ във войната на руска страна, а оставяше на България — колкото се отнася до западната и южната ѝ част — градовете Пирот, Враня, Качаник, Тетово, Дебър, Струга, Корча, Костур, Воден и Енидже Вардар, заедно с устието на Вардар. Берлинският конгрес малко по-късно (13 юлий 1878 г.) под влиянието на Англия, която по въпроса за България беше успяла да вземе предварителното съгласие на Русия, разпокъса българската земя на няколко части, като възвърна на Турция цяла Македония и като пося с това ново семе за размирици в нашата нещастна страна.

Няма да излагам тук мартирологията на българския елемент под новото робство, но ще изтъкна само, че българският дух се прояви в масови революционни движения, едно от които, Илинденското от 1903 година, доби същински епически замах. Някоя друга нетурска народностна група в Македония не с показвала не по-рано, ни по-късно нещо подобно като манифестации на борческо народностно съзнание по простата причина, че числено ни една от тях не е играла никаква особена роля. Войната от 1912 година, която изправи един християнски съюз на Балканите против Турция, имаше за изрична предпоставка признаване от сърб-

ска страна на българското етническо надмощие в Македония. Чрез договор от 29 февруарий 1912 г. сърбите оставяха земите на изток от линията Охрид—Велес на България като безспорно български, а тия на запад от тая линия — та до Шар планина и албанските планини — като спорни; трябва да се каже, спорни само поради претенциите на сърбите да имат по-големи териториални придобивки от съюзнишката война. И че в тази втора зона живееха главно българи и никакви сърби, доказваше решението на Лондонската посланическа конференция от 1913 г., което определяше и източните граници на Албания наспроти българска Македония. Българският характер на тази област бе признат покъсно, в 1923 година, и от самите албанци в лицето на тяхната революционна организация. Именно: Вътрешната българска революционна организация в Македония и Албанският революционен комитет сключиха тогава съглашение, по силата на което двете представителни тела, които се опираха на масите долу, даваха клетвен обет за отхвърляне сръбската власт, като признаваха за народностна граница между българи и албанци границата, която винаги е делела двата народа — Шар планина и южните от нея височини, с Тетово, Гостивар, Дебър, Струга, Кичево и Охрид в пределите на българска Македония.

В този ред исторически актове и документи, които признават цялостния национален облик на Македония и българските права над нея, трябва да поставим обаче на най-видно място договора от 6 септемврий 1915 година, сключен между Германия и България, по силата на който двете сили трябваше да си сътрудничат в случай на война. Съгласно с § 1 от тайната спогодба към този договор Германия гарантираше на България цяла Македония, завзета в 1913 година от Сърбия, еднакво и „спорната“, и „безспорната“ зона, т. е. с границата на запад, която бе в сила до последното разгромяване на Югославия от април т. г. А съгласно с § 3 на същата спогодба на България се връщаха земите, предадени по Букурещкия договор от 1913 г. на Гърция — т. е. цялата Беломорска Тракия. България пък даде безрезервно своето сътрудничество на високия си контрагент, което й струваше

страшни жертви, и така от 1915 г. до 1918 г. тя влезе във владение на частта от Македония, която бяха заграбили вероломно сърбите в Междусъюзническата война от 1913 година. Сега когато историята сякаш се повтори, със същото враждебно поведение на Сърбия (респ. Югославия) и със същата неизменна вярност към Германия от българска страна, нима този свещен договор „за мир и приятелство“ от 1915 г. би трябвало да бъде нащърбен в една точка, която не достига никакви германски интереси, но гарантира най-авторитетно признатото отдавна българско народно-стно право? Македонските българи са полагали винаги героични усилия за своята независимост. Днес те имат всички основания да очакват свързването на цялата си страна с общото отечество, за да не стават обект на денационализация, а неправдата над тях — извор на бъдещи опасни смутове.

Съдбовното значение на македонския въпрос за бъдещето на България се е съзнавало отлично от първите български държавници току след Освобождението. Един от тях, най-прозорливите, а именно Константин Стоилов, като разглежда в 1882 г. обстояно в един доклад до княз Александър I възможностите да се подготвим за една ревизия на решенията, взети в Берлинския конгрес, за да влезе и Македония в „обетованата земя“, т. е. в обединена България, казва: „Днес архимедовият пункт на българския народен, па и на целия източен въпрос, лежи в Македония. Ако нашите индиции не ни лъжат, за Македония и в Македония ще се разиграе последният акт на източната драма, и тъй като въпросът ще се реши със силата на оръжието, то всичко зависи от това, кой ще бъде по-скоро на мястото и с кого ще бъде населението... Като погледнем малко по-надалеч и си представим разните етапи на народната си политика, то няма ни най-малко съмнение, че въпросът за осъществяване на Санстефанска България, въпросът за преобръщането етнографските граници на българската народност в политически, не е нищо друго, освен въпрос за Македония.“ Сякаш в съгласие с тая теория на мястото, посочвано като невралгична област и оспорвано с най-голямо ожесточение между балканците, се озоваха в последния голям двубой между двете

световни групировки нашите съюзници и българските войски — и населението взе нашата страна, както я бе взело в душата си много отдавна. Така се намери и „архимедовият пункт“, за да се даде едничкото правилно разрешение на българската проблема в западните краища.

V

Нека засегна и културно-хуманитарното гледище по въпроса.

Българското възрождане, въведено в края на XVIII век чрез обгърналата цяла Европа вълна на национално осъзнаване на поробените народи, докосна равномерно всички български земи, еднакво източни и западни. В него участваха революционери, просветители и писатели, които се вдъхновяваха от идеала на първия български историк Паисий (1762 г.) за отхвърляне гръцкото духовно иго и гръцкото образование и заместването им с българско народно духовенство и български език в училищата и книжнината. Запомнете добре, че патриархът на възрождането ни, монахът Паисий, бе родом от Македония, именно от с. Банско в Разлога. Тъй нареченият черковен въпрос бе собствено, в подбудите и крайните си последици, един културно-политически въпрос, тъй като чрез него се догонваше не само свобода на религиозната съвест, но и гражданско равноправие и официално признаване на българите като самостоятелна национална група. Започнатата първо в Скопие, около 1830 г., борба против фенерската духовна олигархия се доближаваше в методите и целите си до Немската реформация с нейния протест срещу грабителството на курията и нейната защита на простия народ, държан в невежество. От Струга и Охрид излязоха най-смелите апостоли на това колкото национално, толкова и нравствено движение, братята Димитър и Константин Миладинови и увенчаният поет Пърличев, успели да повдигнат цяла Македония в името на народна черква и просвета и страдали жестоко като жертва на фенерското коварство. В цяла Македония, въпреки гоненията на гръцкото ду-

ховенство и на турската власт, българската идея завладя стихийно умовете и доведе до триумф движението за народна българска йерархия чрез основаване на Екзархията. Редом с това движение се засилваше и образователното дело в страната. Книжовници като Кирил Пейчинович и Йоаким Кърчовски (първият от с. Теарце до Тетово, вторият от Кичевско) се опитваха да създадат още в 1814 и 1816 г. поучителна литература на простонароден език и в български национален дух.

Техните усилия бяха продължени с ентузиазъм от няколко поколения патриотически надъхани водачи, голям брой от които спадаха към най-добрите български писатели, учени и политически мъже. Тук бяха и Неофит Рилски от с. Банско, първият наш педагог, открил по поръка на В. Априлов габровското модерно училище (1835); и Константин Петков от Бащино село до Велес, който в стихове от 1859 г. учи: „Держи си харно свой ред и племя“; и Теодосий Синаигски от Дойран, отворил в 30-те години на XIX век българска печатница в Солун; и Антим Ризов, човек с широко образование, завършил университета в Атина и станал учител на Атон, от гдето поддържа българското възраждане в Македония; и Константин Държилович от Воденско, сътрудник на Раковски и печатар в Солун, след Теодосия; и разпаленият патриот Йордан Константинов Джинот от Велес, учител в родния си град и ревностен сътрудник на „Цариградски вестник“ през 50-те години; и Натанаил Охридски от с. Кучевица (Скопско), действувал в Русия за българското дело, подкрепял българската Екзархия и организираше Кресненското въстание от 1878 г. за присъединяването на Македония към България; и Партений Зографски от Галичник (Дебърско), възпитаник и другар на Димитър Миладинов, автор на ред книжовни трудове и борец против гърците като кукушки епископ от 1859 г.; и Кузман Шапкаров от Охрид, един от най-значителните български фолклористи, бранил цял живот правата на македонските българи с перо в ръка и описал най-подробно техния етнографски образ; и Йосиф Ковачев от Щип, първият наш научно подготвен педагог, учител в Щип и Велес, а после професор във Висшето училище в София; и Райко

Жинзифов от Велес, разпаленият родолюбец, който като поет и журналист си спечели голямо признание в Русия, гдето неуморно работи за възраждането и освобождението на отечеството си; и много, много други, които вече с родните си места очертават вярно пределите на българския народ в Македония.

От този безкраен списък на видни македонски българи не бих могъл обаче да изключа цвета на тяхната най-издигната интелигенция, гордостта на цяла духовна България от 60 години насам. Именно от личните наши университетски професори Любомир Милетич (Щип), Иван Георгов (Велес), Димитър Матов (Велес), Никола Милев (Костурско), Александър Станишев (Кукуш); Александър Балабанов (Щип), Иван Снегаров (Охрид), после министър Андрей Ляпчев (Ресен), министър Димитър Ризов (Битоля), генерал Климент Бояджиев (Охрид), министър Никола Генадиев (Битоля), писателя дипломат Симеон Радев (Ресен), литературния критик, ваш достоен съгражданин, Йордан Бадев и много други. Изобщо в организирането на българската държава и в изграждането на българското по-високо образование (чрез Академията на науките и изкуствата и университета „Св. Климент Охридски“ в София) приносът на македонските синове е бил твърде значителен. Македония не се е делила никога от духовния живот на България, била е винаги в най-тесни просветно-обществени връзки само с българската ръководна интелигенция и е отблъсвала всички опити да бъде използвана за противобългарски политически цели от Сърбия и Турция. Колко голяма е била в Македония привързаността към майчиното българско слово като орган на школното образование, личи вече от факта, че към 1912 г. тук са били издържани отлично уредени 1375 български основни и средни училища, с 2266 учители и 77889 ученици, както и 775 детски училища с 19214 ученици, срещу несравнено по-малък брой училища и ученици, издържали от сръбската и гръцката пропаганда. И тези две външни пропаганди, насърчавани от турците, които са прилагали принципа *divide et impera*, за да спрат възхода на жилавия и природно даровит български народ в Македония, не са могли да постигнат никакви обнадеждаващи резул-

тати, колкото се отнася до разпокъсването на българската духовна цялост и убиването на българската воля за национално обединение.

VI

На четвърто място ще се спра на държавното и историческото гледчще по македонската проблема.

При стария ред в Европа една от главните грижи на Великите сили: които имаха влияние върху Балканите, беше да се използва за егоистични цели разногласието на народите тук и да се прилага, при всяка нова историческа обстановка, теорията за равновесие на държавите, създадени върху развалините на Османската империя. Не се е зачитал принципът на народностите, нито общият интерес на културния Запад от едно трайно умиротворение на тази оспорвана област. Раздорите между балканските народи са се подклаждали било по силата на безмилостен империализъм отвън, било по силата на дребнави шовинистични домогвания отвътре, и така в Югоизточна Европа кипеше непрестанно котелът на недоволството и на опасните авантюристични замисли, способен да предизвика с избухването си най-непредвидени кървави междуособици, нарушавайки и световния мир.

Починът на силите от Оста да организират целия континент върху основата на правдата и необходимото жизнено пространство за всички вдъхва пълна вяра у разпокъсания до сега български народ, че е ударил часът на неговото държавно обединение. Тъкмо за осъществяването на това обединение, идеал на българите от векове, ние водихме редица войни, взехме участие в световната война на страната на Германия и застанахме сега вярно до силите на Оста, за да допринесем за техния успех. На Балканите има един народ, доказал своята доблест и своята способност да служи на напредъка, и този народ, българският, очаква днес да затвърди своето национално битие, като се обедини териториално в името на безспорните си права. Отхвърляйки всяко посегател-

ство върху чуждите земи, той иска да събере и закръгли своя доказан за всички национален патримониум, като не жертвува в угода на съседски безосновни притежания скъпи дялове от него. Ако в течение на последните няколко века някои плътно заселени с българи области са преминавали в гръцко, сръбско, румънско или албанско притежание, както показват точните исторически справки, ние не мислим, че може да се върши такава неправда и сега, като се късат нови части от българското отечество и се покрусява незаслужено българската душа. Наопаки, ние сме убедени, че всички междусъседски въпроси ще бъдат решени едничко въз основа на народностните, геополитическите и стопанските начала, възприети днес като меродавни. Западно-македонските и южномакедонските краища, населени предимно от българи, именно тия по линията Скопие—Тетово—Дебър—Струга и Охрид—Костур—Воден, наложително трябва да се свържат с Вардарската и Битолската област, към които принадлежат от край време в стопанските си интереси, съобщителните си средства, културните си нужди и националните си възжеления. Границите на Македония на запад и на юг, както са очертавани до сега, представят естествена географска и етническа цялост, която не търпи нарушение, тъй като би се стигнало до ощетяване на жизнени за населението нужди и разклащане на установените икономически и културни връзки.

VII

Не бих могъл, драги битолчани, да привърша моята кратка беседа, без да изтъкна и последното гледище по македонския въпрос, това на българския писател.

Касае се тук до мнения, чувства и вдъхновения на ония, които въздигат словото ни до оръдие на изкуството; до изповедите и възторга на ония, на чиито произведения се възпитават поколенията, за да обичат родината си и пазят завета на дедите си. Несъмнено в това царство на поезията големите национални възже-

ления са намирали винаги своето законно място, тъй като поетите са били тачените вожда и пророци на народа си. И ето, няма голям български поет от Славейкова, Вазова, Христова и Яворова насам, който да не е изливал болката си за страданията на Македония, да не е изказвал любовта си към земя и народ там, да не е предричал триумфа на правдата и провалата на насието между потомците на св. Кирила и Методия, св. Наума, Самуила от старо време и на Паисия, Миладиновци, Пърличева и други в ново време. Българската поезия, посветена на Македония, е огромна — и само това вече говори за сърдечния отзвук на македонската неволя у нас. Защо у сърби и гърци няма нищо подобно, въпреки толкова напъни на политици и лъжеучени да доказват небългарския характер на страната, станала ябълка на раздора? Сигурно затова, защото вдъхновението нито се поръчва, нито може да бъде неискрено. Лъжата и лицемерието не са били никога подбуда за въодушевление, за поетически полет на мисълта. И така, ако никой сръбски или гръцки поет не е възпял Македония като своя родина, нито се е трогнал от робската ѝ съдба, нито пленил от хубостта на народната ѝ песен и на природата ѝ, множество български поети, между които и първенците на българското мелодично слово, са стенали при болките или ликували при успехите на македонца. Те са увековечили историята, природните красоти и борбите за свободата на Македония. Вместо много примери ето само един-два, които ще ни трогнат или въодушевят отново поради чистите си тонове и включената голяма любов към роба. Иван Вазов, за когото новите издирвания установяват, че води потеклото си от Южна Македония, понеже праядо му Кирко Арнаудов е родом от с. Яновене, Костурско; увенчаният и най-популярен поет. на България, който издаде цяла сбирка. Песни за Македония, гдето възпя войните за освобождение от 1912 и 1915 г.; този истински наш народен поет, от когото българската младеж се учи да се възхищава от българския език, да обича беззаветно отечеството си, в най-широките му предели, и да усвоява големите национални и човешки добродетели; той ни даде не само гениалната ода за Братя Миладинови, но и разкошните по чув-

ство, идея и форма Македонски сонети от 1883 г., първият от които гласи:

Там, там душите и сърцата, братя!
Там нашите стремления и мечти,
Там наште очи, умове, обая,
Там нека всичко българско лети; —
Там дето дивний Шар търпи проклетия,
Де Охридското езеро ехти,
Де дрънкат жезеза, стърчат разпята,
Де нашта Македония пищи.
Света и себе нека си забравим
И на забравените да отправим
Надежда, братски думи и лучи.
На щрек! Готови! Никой да не дреме:
На всякой вик от тамо, шо ечи
Към Бога — първи да се отзовеме!

Каква милост за македонец-роб блика от тези редове, в които поетът зове за изпълнение на свещен дълг всички свои сънародници! И същата вяроност към братята на юг и същата решителност да се брани тоя дел от отечеството срещу дръзки посегателства на враговете диша и вторият сонет „Не даваме я“:

Не даваме я, не — земята мила,
Земята на светите ни отци.
Не даваме праха на Самуила,
Ни славата на двамата светци!
Тя наша е! Тя с нази е носила
От край ярем и търнови венци,
Да, наш е Солун, Шар, Пирин и Рила,
И песните на нейните певци.
Не даваме я тъй как не бихме дали
Завета на бащите си заспали,
Зеницата на нашите очи!

Не даваме, дор Бог стои отгоре,
Дор в онез гори, поля, простори,
Светото слово българско ечи!

Да, светото българско слово е ечало и продължава да ечи в целия този край въпреки всички налитания на враговете ни да го заместят с чуждо, не свое! В стихотворението си Черното знаме от 1885 г., възникнало при гледката на едно шествие в памет на Кирила и Методия в София, при което посред рой трицветни знамена се веяло като трагичен символ и македонското знаме от чер плат, Вазов написва, из дълбоката си сърдечна болка, тия пророчески редове:

Македонйо, родино мила!
Люлко на гиганти и на слава,
Бездно, що надежда не огрява,
Бездно страшна на сълзи теглила!
.....
Но не си ти влезла още в гроба,
Но сама ти няма там да влезнеш,
Но ти, майко, няма да изчезнеш
Освен с нашта кръв, сърца и злоба!
Ах, ще дойде ден, и той голям е
Но дор скокнем за теб всички братя
И те сграбчим волно в обятя,
Вей се черно знаме!

Денят, който поетът предвижда с такава искрена вяра; денят, в който българи от долините на Янтра и на Марица прегърнаха волно българите от долините на Вардар и Струма — той дойде най-после, след люти борби и жертви, но дойде, за да не се вее вече никога черно знаме при всенародните ни чествувания. Ще припомним още една пророческа дума на Вазова, този път от 1920 г., при вестта за подписване на позорния мир от Ньой. Обзет от скръб, поетът не губи надежда за по-добри дни — и изказва като

ясновидец, с твърда увереност в скорошната провала на насилието, тези мисли, които не можем да четем днес без вълнение:

„Уйлсон прогласи своите знаменити 14 точки, и те бяха приети с готовност от съюзниците му. И се посипаха въз главата на героична и нещастна България богатата на правдата и справедливостта. Македония, българската, архибългарската страна, се отдаде на Сърбия..., даде се на Венизелосова Гърция друга част от българска Македония..., даде ѝ се и нашата беломорска Тракия; отнеха на България южна Добруджа, златната наша Добруджа, и я харизаха на Румъния... Въдвориха на Балканите мира. Каква ирония! Каква подигравка с велики принципи... Какво светотатско посегателство върху разума, съвестта и чувството!... И омълча се Уйлсон!... И въдвориха победителите на Балкана мир. Сиреч, фърлиха семената на бъдещи раздори и кръвопролития. Защото насилието остана се' насилие. И неправдата остана се' неправда! И тя ще вика до небето, и тя ще подхранва в душите на цял народ пламъка на негодуванието и неугасимата жажда за възтържествуване на доброто въз злото..." И като говори понататък за протестите на млада България срещу ограбването на отечеството ни, Вазов се обръща към учениците, понесли черни знамена, с припомняне за българските победи на юг и на север, при Лозенград, Тутракан и т. н., и с тия ободрителни и пълни с дълбоко упование думи: „И вие ще се вдъхновите от техния (на бащите) пример на самопожертвуване и на доблест, за да поправите злото. Не, аз вярвам, че преди да порастете, много по-рано, то ще бъде поправено — как, от кого — това е божия тайна... Защото има едно Провидение, което бди над нашия юнашки, честен и добър народ."

Тайната на съдбовната разплата сега се знае от всички ни. Провидението ни прати не само умопомрачението на враговете, но и помощта на приятелите и съюзниците. И тъй ние можем, само два-три месеца след погрома над сърби и гърци, да се поздравим в Битоля като свободни граждани на едно отечество, в което Охрид и Силистра са пак български и в което български войници, български учители, български духовници подлавят своето строи-

телско, бранителско и възпитателно дело. От сега нататък ние ще се срещаме вече като горди с извоюваните права сънародници, за които няма разлика в политическо положение, културни придобивки и съкровени национални идеали. Университетът на св. Климента в София ще разтвори вратите си за синовете на Македония, за да се завърнат те като обновени душевно, обогатени умствено и вдъхновени от здраво народностно чувство градители на образованието и обществения живот тук, гдето призракът на сръбския гнет и на сръбската асимилация е прогонен завинаги.

Изпитали дълбока радост от всичко видяно и преживяно в Македония, ние, членовете на професорската колегия и на академичната управа на българския университет, ви благодарим, драги битолчани, за топлия прием и за всички мили съчувствия, които ще запомним като един от най-честите мигове на посещението си в родината на св. Климента. Пожелавайки на града ви, на всички ви всеки напредък и най-широко развитие при новите тъй благоприятни условия, нека в тоя час на общо въодушевление извикаме:

Да живее обединена България! Да живее върховният ни вожд, Негово Величество Царят на българите! Да живее свободна Битоля, за да свърже новите си успехи със славните традиции на миналото си при българските царе!

Научное издание

Македония като българска земя:
македонские мотивы в болгарской национальной
памяти начала **1940**-х годов

составитель
Кирчанов Максим Валерьевич

На русском и болгарском языке

Электронное издание:
<http://ejournals.pp.net.ua>

394000, г. Воронеж
Воронежский государственный университет
Московский пр-т, **88**, корпус № **8**, ауд. **105, 107**
Факультет международных отношений
8 (4732) 39-29-31, 24-74-02
